

برساخت تصویر «زن» در نشریات تخصصی هنری در دوره اصلاحات (۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴)

سیده راضیه یاسینی^۱

چکیده

رسانه‌های مکتوب، از جمله نشریات تخصصی هنری یا هنری-ادبی، می‌توانند از واقعیت‌های اجتماعی تصویری برساخته را عرضه کنند که در فهم مخاطبان آن‌ها از جامعه بسیار تأثیرگذار است، پژوهش در این مقاله با پرسش از اینکه؛ چه برساختی از زنان در نشریات تخصصی هنری یا هنری-ادبی در دوره اصلاحات (۱۳۷۶-۱۳۸۴) صورت گرفته است، بر آن است تا رویکرد هریک از نشریات مورد مطالعه را در پرداختن به زنان و مسائل آنان دریابد. بدین منظور با بهره‌گیری از نظریه بازنمایی استوارت هال و با استفاده از تحلیل مضمون (تحلیل تماتیک)، ۲۷ نشریه هنری یا هنری-ادبی منتشره در دوره مزبور مطالعه شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که نشریات مورد نظر، در سه گروه، رویکردهای متفاوتی به موضوع داشته‌اند؛ در یک دسته از نشریات، تصویر زن یا به غیبت رفته یا از آن احتراز شده است. در دسته دوم، تصویر زن در حاشیه قرار داده شده و در دسته سوم، به‌طور برجسته‌ای، برساخت گفتمانی از زن صورت گرفته است. تحلیل مضامین این نشریات نشان داد که تصویر بازنمایی شده از زنان، بسته به رویکردهای گاه تجاری برخی نشریات، به‌ویژه نشریات سینمایی، الزاماً با هدف تقویت گفتمان اصلاحات برساخته نشده، اما متأثر از نگاه مشارکت‌جوی زنان در گفتمان اصلاحات بوده است.

کلیدواژگان

اصلاحات، بازنمایی، برساخت، زن، نشریات تخصصی هنری.

مقدمه و بیان مسئله

«اصلاح‌طلبی» که در سال‌های نخست پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران در دسته‌بندی‌های سیاسی با نام «چپ مذهبی» شناخته می‌شد، در طیفی متنوع از نیروهای انقلابی، شامل دینداران سنت‌گرا، دینداران میانه‌رو و نیز برخی انقلابیان، بیانگر جریانی فکری با هدف دگرگونی اجتماعی است که تغییر تدریجی را در درون نهادهای موجود از طریق اجرای اصلاحات در قوانین و سیاست‌ها دنبال می‌کند. این جریان، که به جریان فکری «دوم‌خرداد» هم شناخته می‌شود، در سال ۱۳۷۶ با پیروزی اصلاح‌طلبان در انتخابات ریاست‌جمهوری و پس از آن با غلبه این جریان در انتخابات مجلس شورای اسلامی و شوراها و شهرداری‌ها به قدرت رسید. دال‌های مهم گفتمان اصلاحات، «آزادی» و «جامعه مدنی» دانسته می‌شود. آزادی که مفهومی در برابر «اقتدارگرایی» و «انحصارگرایی» دانسته می‌شود، با توجه به وضعیت اجتماعی-سیاسی در دوره سازندگی، به‌ویژه در عرصه داخلی کشور در دهه ۱۳۷۰، کانون توجه جریان اصلاحات قرار گرفت و به شعار اصلی آن تبدیل شد.

زنان در گفتمان‌های شکل‌گرفته پس از انقلاب اسلامی، به انحاء متفاوتی در کانون توجه قرار گرفتند. درحالی‌که گفتمان ارزش‌گرایی در سالیان دفاع مقدس زنان را در جایگاه زن آرمانی با نقش مادر-همسر بازشناخت، گفتمان توسعه در دوره سازندگی با حفظ رویکرد جنسیتی به زنان، آنان را بخشی از نیروی جامعه برای تحقق توسعه اقتصادی دانست که با رویکردی نظارت‌محور، سهم مشارکت آنان را با تأکید بر حفظ اصالت جایگاه زن در خانواده تعریف نمود؛ اما گفتمان اصلاحات در رویکرد به زنان منظری مشارکت‌محور اتخاذ کرد. این گفتمان در نظام معنایی خود بر نشانه‌های توانمندسازی زنان و نیز ارتقای کیفیت زندگی ایشان تأکید کرد. گفتمان اصلاحات با تکیه بر مؤلفه‌های اندیشه لیبرال و آزادی‌خواهانه-البته با رویکرد نواندیشانه دینی- درصدد آن بود زنان را به مشارکت در امر توسعه فراخواند، نه آنکه از ایشان به‌مثابه ابزار توسعه بهره جوید. به‌این‌ترتیب، دال مرکزی این گفتمان در حوزه زنان، با عنوان مشارکت زنان در توسعه، شکل گرفت. زنان در گفتمان اصلاحات با وظایفی گسترده‌تر از وظایف فرهنگی مادر-همسری تعریف می‌شدند؛ وظایفی که به عرصه مسئولیت‌های اجتماعی تسری می‌یافت و مشارکت سیاسی و اقتصادی آنان را نیز می‌طلبید.

از عواملی که زنان را در گفتمان اصلاحات در چنین جایگاهی تعریف می‌کردند، رسانه‌های مکتوب و مطبوعات بودند. انواع روزنامه‌ها یا ماهنامه‌ها و مجلات تخصصی در این گفتمان در کانون توجه بود. از کردارهای مهم گفتمانی اصلاحات، نشر مجلاتی از جمله *کیان*، *آدینه*، *پیام امروز*، *ایران فردا* و *دنیای سخن* در کنار روزنامه‌هایی همچون *جامعه*، *توس*، *نشاط*، *عصر آزادگان* و... بود که در بسط گفتمان اصلاحات از جمله تعریف جایگاه نوپدید زن در ایران پس از انقلاب اسلامی مؤثر بودند [۱۷].

در این میان، برخی از نشریات هنری نیز، متأثر از گفتمان غالب، تصویر جدیدی از زن را بر ساختند. تنوع و تکثر مجلات تخصصی هنری در دوره اصلاحات چندان تفاوتی با قبل نداشت. از این رو، بخش هنری در برخی مجلات فرهنگی ادبی نیز به گسترش منظر گفتمان اصلاحات به موضوع زن قوت بخشید.

هدف این مقاله آن است که درباره چگونگی بازنمایی تصویر «زن» در نشریات هنری یا هنری-ادبی دوره مذکور کنکاش نماید. در این باره تلاش می‌شود ضمن پاسخ به سؤال تحقیق، کارکرد رسانگی این نشریات در برساخت تصویر زن، در ارتباط با گفتمان‌های مختلف ارزیابی و تحلیل شود.

پرسش این مقاله عبارت است از اینکه چه برساختی از زنان در نشریات تخصصی هنری یا هنری-ادبی در دوره اصلاحات صورت گرفته است؟

در خصوص پیشینه، پژوهش‌هایی که پیش‌تر در ارتباط با موضوع زنان در مطبوعات انجام شده‌اند، در رویکرد، روش و جامعه تحقیق با این مقاله متفاوت‌اند. حضرتی و روشن [۷] در مقاله «تحولات اجتماعی زنان در روزنامه‌های ایرانی از آغاز تا پایان مشروطه دوم» به مطالعه چگونگی انعکاس مطالب از زنان سایر ملل در روزنامه‌های دولتی داخلی و روزنامه‌های برون‌مرزی پرداخته و نشان داده‌اند ذهنیت زن ایرانی چگونه از آن مطبوعات تأثیر پذیرفته است. ترابی فارسانی [۶] در مقاله «زن و تحول امر روزمره با تکیه بر نشریات زنان عصر قاجار» درصدد شناسایی و توضیح تأثیر گفتمان مدرن مشروطیت بر امور روزمره زنان بوده است. عطارزاده [۱۳] در مقاله «بازخوانی کارکرد مطبوعات اسلامی قبل از انقلاب در تبیین جایگاه زن مسلمان مطالعه موردی: ماهنامه درس‌هایی از مکتب اسلام»، با مرور فعالیت نشریه نتیجه گرفته که محتوای آن به منظور خنثی‌سازی برنامه‌های غرب‌محور رژیم وقت در تخریب مرزهای عفاف زن مسلمان بوده است. باغدار دلگشا [۳] در مقاله «زن ایرانی در نشریات مشروطه؛ بررسی نامه‌نگاری زنان در روزنامه/یران‌نو؛ با تأکید بر نگرش بافت موقعیت کلمات» به روش تحلیل محتوا در جایگاه نگارش زنان در مطبوعات مشروطه به‌ویژه روزنامه/یران‌نو تأمل کرده است. بهشتی‌سرشت و پرویش [۵] در مقاله «بررسی مطالبات اجتماعی و فرهنگی زنان در مطبوعات عصر قاجار (با تأکید بر نشریه نامه بانوان)»، با تأکید بر اینکه انتشار روزنامه‌های زنانه کرداری گفتمانی مهم تلقی می‌شود، نشان داده‌اند که چگونه شهناز آزاد (رشدیه) با تأسیس نشریه نامه بانوان در پی آگاه‌کردن زنان از حقوقشان بوده است. ترابی فارسانی [۷] در مقاله «زن و تحول گفتمان از خلال نشریه‌های زنان (از مشروطه تا پهلوی)» با تحلیل محتوای هفت نشریه، به واکاوی این امر پرداخته که نشریات ذکرشده به چه شیوه‌ای روند گذار از زن ایدئال سنتی به زن ایدئال مدرن را پی ریختند. یوسفی‌فر و جنگجو [۱۸] در مقاله «چگونگی بازنمایی زن و زنانگی در آگهی‌های تجاری روزنامه/اطلاعات (۱۳۲۰-۱۳۰۴)» آگهی‌های تجاری را با این هدف که مشخص شود بازنمایی زن و زنانگی چگونه و در پیوند با

چه مسائلی بوده، تحلیل کرده‌اند. باغدار دلگشا و زنجانی‌زاده [۴] در مقاله «نقد نابرابری‌های جنسیتی در اشعار زن‌نگار مندرج در روزنامه‌نامه بانوان (۱۳۰۰-۱۳۹۹)» اشعار منتشرشده در جزایید زن‌نگار را مطالعه و با نگاهی جامعه‌شناختی مسئله اصلی در افکار و اشعار شاعران زن را تحلیل کرده‌اند. شفیعی و حسینی‌فر [۱۰] در مقاله «نقش‌های اجتماعی مرجح زنان در آغاز پهلوی دوم؛ کاوشی جامعه‌شناختی در ماهنامه‌نامه زبان زنان» نشان داده‌اند که با وجود گرایش‌های تجددخواهانه‌ی اصحاب نشریه، پایگاه اجتماعی زن در این نشریه تنها در عرصه خصوصی تعریف شده است. یوسفی‌فر و جنگجو (۱۳۹۸) در مقاله «مسئله زن و زنانگی در روزنامه‌اطلاعات در دوره پهلوی اول (۱۳۰۴-۱۳۲۰)» رویکرد آن را نسبت به مسائل زنان و چگونگی بازنمایی آن‌ها مطالعه نمودند. شفیعی و شفیعی [۱۹] در مقاله «مسئله زنان و نسبت آن با ترقی ایران در مشروطه دوم؛ تحلیلی بر نشریه‌نامه بانوان»، به مطالعه نشریه‌نامه بانوان پرداخته و نتیجه گرفته‌اند اعتراض به تبعیض جنسیتی از محورهای مهم نشریه بوده است. کشیشیان سیرکی و آقاعلی [۱۴] در مقاله «تحول مفهومی زن و سیاست در روزنامه‌های جمهوری اسلامی و کیهان پس از پیروزی انقلاب اسلامی» با تحلیل محتوای تیتورها، گزارش‌ها، عکس‌ها و کاریکاتورهای چاپ‌شده، مفهوم زن و سیاست را در این دو روزنامه مطالعه کرده و نشان داده‌اند که چه سهمی از مطالب منتشره به زنان اختصاص داشته است. بدین روی، این مقاله در ابعاد و هدف تعیین‌شده و نیز در مبانی نظری و روش اجرا از پژوهش‌های پیشین متمایز است.

مبانی نظری

این مقاله در مبانی نظری خود به نظریه «بازنمایی» با تمرکز بر رویکرد «برساخت»^۱ استوارت هال^۲ متکی است.

بازنمایی عبارت است از کاربرد زبان، نشانه‌ها و تصاویر که نماینده یا معرف چیزها هستند [۱۶، ص ۳۱].

نظریه بازنمایی از نظر سطح تحلیل دارای دو نوع کلاسیک و متأخر است. نظریه بازنمایی در نوع کلاسیک بر آن استوار است که آثار هنری و فرهنگی در هر جامعه‌ای همچون آینه بازتاب‌دهنده مسائل اجتماعی زمان خود هستند [۹]، اما در نگرش متأخر به این نظریه، رسانه‌ها آینه‌وار واقعیات را منعکس نمی‌کنند، بلکه بر ساخت اجتماعی واقعیت اثر می‌گذارند [۱۵].

از منظر هال، «معنا» که از طریق نشانه‌ها، به‌ویژه زبان، تولید می‌شود، کیفیتی سیال و برساختی دارد و متأثر از فرهنگ و گفتمان‌هایی است که وابسته به آن‌هاست. همچنین، نگاه گفتمانی میشل فوکو در اندیشه هال به این نتیجه منجر شده که در هر نظام معنایی

1. the constructive
2. Stuart Hall

برساخت‌گرایانه، محیط سیاسی و ایدئولوژیک محور تولید و مصرف معناست. در این رویکرد، معانی از طریق نظام‌های بازنمایی مفاهیم و نشانه‌ها «برساخته» می‌شوند. همچنین، «بازنمایی برساخته، همواره در درون یک گفتمان شکل می‌گیرد» [۱، ص ۲۴].

از سوی دیگر، مفهوم بازنمایی مفهومی اساسی برای مطالعه تمام رسانه‌هاست. درحالی‌که معنای بازنمایی می‌تواند «ارائه یا به‌تصویر کشیدن» چیزی باشد، این تصویرگری خالی از میانجی‌گری در تصویر «دنیای واقعی» نیست [۲۰، ص ۲۳۴]. از این رو، رسانه‌ها در بازنمایی واقعیات سبب برساخت آن‌ها می‌شوند. رسانه‌ها با بازنمایی پدیده‌ها سبب ساخت اجتماعی جدیدی از واقعیات‌های گوناگون، از جمله «جنسیت»، به‌منزله یک واقعیت طبیعی می‌شوند و از طریق آن به برساخت اجتماعی آن‌ها دامن می‌زنند. به‌زعم برخی، زن یا مرد بودن جدای از ویژگی بیولوژیک، یک ویژگی اجتماعی است [۲].

از آنجا که بازنمایی ساخت رسانه‌ای یک واقعیت است، می‌توان تصویر برساخته و بازنمایی‌شده از زنان- به‌مثابه یک جنسیت- را که در گفتمان نوپدید اصلاحات برجسته شد بر این مبنای نظری مطالعه کرد.

روش تحقیق

در این مقاله، از روش تحلیل مضمون^۱ (تحلیل تماتیک) استفاده شده است، زیرا با استفاده از این روش می‌توان با استخراج مضامین اصلی و فرعی مرتبط با موضوع از متن تولیدشده در رسانه و تحلیل آن‌ها به استنتاج درباره‌ی چگونگی برساخت تصاویر بازنمایی‌شده از زنان در آن‌ها رسید. تحلیل مضمون یک روش رایج در تحقیقات کیفی و روشی «برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند» [۱۲، ص ۱۵۳].

فرایند تحلیل مضمون متکی است بر: مشاهده متن و فهم اطلاعات گوناگونی که ارتباط ظاهری ندارند، همچنین مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان یا فرهنگ، تحلیل کیفی اطلاعات و در صورت لزوم تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی [همان].

تحلیل مضمون در این مقاله به اصول نظریه داده‌بنیاد و رسیدن به اشباع نظری متکی نبوده و به عبارتی درصدد نیل به یک نظریه نیست. در این مقاله، کل داده‌ها و منابع تحلیل مضمون شده تا امکان تفسیر کلی آن‌ها فراهم آید. همچنین، در این روش از تحلیل گفتمانی متون پرهیز خواهد شد؛ گرچه ممکن است نتایج تحلیل قابلیت تفسیر در میدان‌های گفتمانی مختلف را بیابد. تحلیل مضامین متون مورد مطالعه در این پژوهش در سه مرحله تجزیه و توصیف متن، تشریح و تفسیر متن و ادغام و یک‌پارچه‌کردن مجدد متن انجام شده و درنهایت به تحلیل استنتاجی ختم شده است.

1. thematic analysis

جامعه و نمونه تحقیق

در این مقاله، جامعه تحقیق نشریات تخصصی هنری یا هنری-ادبی بوده‌اند که در دوره اصلاحات (۱۳۷۶-۱۳۸۴)، به‌طور سراسری منتشر شده‌اند. با توجه به اینکه قریب به اتفاق مهم‌ترین نشریات این دوره در شمار نشریات مورد مطالعه بوده‌اند، می‌توان گفت تا حدود زیادی تمام‌شماری صورت گرفته است. این نشریات مشتمل بر ۲۷ عنوان بوده‌اند که در جدول ۱ معرفی شده‌اند. همه شمارگان منتشره از این نشریات، مطالعه و مضامینی که در آن‌ها بر موضوع زنان متمرکز بوده، استخراج و در تحلیل و استنتاج نهایی استفاده شده‌اند.

جدول ۱. جامعه تحقیق و بازه زمانی انتشار

۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	فصل‌نامه هنر	۱
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	ماهنامه کیهان فرهنگی	۲
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	ماهنامه سوره	۳
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	فصل‌نامه فارابی	۴
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	ماهنامه فرهنگ و سینما	۵
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	ماهنامه نمایش	۶
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	ماهنامه فیلم	۷
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	ماهنامه دنیای تصویر	۸
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	ماهنامه کیهان کاریکاتور	۹
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	ماهنامه سینما تئاتر	۱۰
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	فصل‌نامه نقد سینما	۱۱
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۶	ماهنامه کلک	۱۲
۱۳۷۷ تا ۱۳۷۶	ماهنامه آدینه	۱۳
۱۳۸۰ تا ۱۳۷۶	ماهنامه دنیای سخن	۱۴
۱۳۸۰ تا ۱۳۷۶	ماهنامه گزارش فیلم	۱۵
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۷	ماهنامه گلستانه	۱۶
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۷	فصل‌نامه ماهر	۱۷
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۷	ماهنامه صحنه	۱۸
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۷	ماهنامه مقام موسیقایی	۱۹
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۷	فصل‌نامه مطالعات هنرهای تجسمی	۲۰
۱۳۸۴ تا ۱۳۷۸	فصل‌نامه زیباشناخت	۲۱
۱۳۸۵ تا ۱۳۷۸	ماهنامه هنر دینی	۲۲
۱۳۸۳ تا ۱۳۸۰	ماهنامه عروس هنر	۲۳
۱۳۸۴ تا ۱۳۸۱	دوهفته‌نامه تندیس	۲۴
۱۳۸۴ تا ۱۳۸۱	فصل‌نامه خیال	۲۵
۱۳۸۴ تا ۱۳۸۲	دو ماهنامه بیناب	۲۶
۱۳۸۴ تا ۱۳۸۲	فصل‌نامه سمرقند	۲۷

تحلیل یافته‌های تحقیق

در این بخش، برای پاسخ به پرسش‌های مقاله، نخست، نشریات مورد مطالعه، براساس میزان تمرکز آن‌ها بر موضوعات مربوط به زنان، ارائه شده‌اند. مشاهده و تحلیل نشریات نشان داد که در ۱۶ عنوان از نشریات، درباره موضوع زنان، یا حضور ایشان در میدان فرهنگ و هنر تقریباً سکوت شده است و زنان در بازنمایی آن‌ها به نحو ملموسی غایب‌اند. چهار عنوان دیگر از نشریات، به طور حاشیه‌ای و فرعی، به مسائل و موضوعات مربوط به زنان پرداخته‌اند. در ۷ نشریه دیگر، به طور پررنگ و برجسته‌ای به تصویرپردازی از زن پرداخته شده است.

۱. غیاب و نامرئی بودن تصویر «زن»

رویکرد گروهی از نشریات مطالعه‌شده نشان داد که نشانه‌های برجسته از حضور اجتماعی، فرهنگی و هنری زنان آشکارا به غیبت رانده شده است. این نشریات در جدول ۲ معرفی شده‌اند.

جدول ۲. نشریات برساننده تصویر نامرئی از «زن»

عنوان نشریه	صاحب‌امتیاز	مدیرمسئول
هنر	مرکز مطالعات و تحقیقات معاونت امور هنری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	مرتضی کاظمی
کیهان فرهنگی	مؤسسه کیهان	محمدعلی معلی / فیروز اصلانی
سوره	حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی	محمدعلی زم / حسن بنیانیان
نمایش	مرکز هنرهای نمایشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	حسین سلیمی / مجید شریف خدایی
کیهان کاریکاتور	مؤسسه کیهان	محمدحسین نیرومند
سینما تئاتر	حسین فرخی	حسین فرخی
تقد سینما	حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی	محمدعلی زم / حسن بنیانیان
ماه‌ور	مؤسسه فرهنگی-هنری ماه‌ور	محمد افتخاری / سید محمد موسوی
صحنه	حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی	محمدعلی زم / حسن بنیانیان
مطالعات هنرهای تجسمی	حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی	محمدعلی زم / حسن بنیانیان
زیباشناخت	مرکز مطالعات و تحقیقات معاونت امور هنری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	مرتضی کاظمی
هنر دینی	بنیاد هنر دینی (الرضاع)	سید محمدباقر خرازی
خیال	فرهنگستان هنر	میرحسین موسوی
بیناب	حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی	محمدعلی زم / حسن بنیانیان
تندیس	محمدحسن حامدی	محمدحسن حامدی
سمرقند	طوبی ساطعی	طوبی ساطعی

در نشریات ذکر شده، تصویر «زن» به گونه‌ای بود که گرچه موضوعات پراکنده‌ای راجع به زنان شکل گرفت، این موضوعات به نحو سازمان‌یافته‌ای به تولید «مضمون» متمرکز بر بازنمایی ویژه و برجسته‌ای از زنان منجر نشد؛ مثلاً در سینما *تئاتر* گه‌گاه تصویر زن در هنر دیده می‌شد. از جمله در یادداشتی با اشاره به فیلم‌هایی که متمرکز بر موضوع زنان تولید شده بودند، رونق سینمای زنانه نقطه‌عطفی در اقتصاد سینمای ایران اسلامی برشمرده شد [۴۲]. همچنین، گزارش تفصیلی از نخستین هم‌اندیشی بین‌المللی حضور زن در سینمای معاصر ارائه شد [۴۱، ص ۳۲].

در رویکرد به زنان در نقد سینما، به‌ندرت توجهی دیده شد. سینمای زن محور [۱۳۲] یکی از معدود مضامینی بود که به تصویر زنان در میدان هنر دلالت داشت؛ با این حال، غیبت تصویر زن در این نشریه واضح بود. در نمایش و صحنه نیز، غیاب تصویر زن محسوس بود. در *کیهان کاریکاتور*، که کاریکاتور را به‌مثابه ابزار انتقال پیام‌های انقلاب اسلامی دنبال می‌کرد، توجه ویژه‌ای به تصویر زن نشد. *کیهان فرهنگی* هم همین رویکرد را داشت. بخشی از محتوای این نشریه، که به معرفی هنرمندان و آثارشان اختصاص داشت، غالباً مردان را مد نظر گرفت و به‌ندرت از هنرمندان زن یاد کرد؛ مثلاً، گفت‌وگو با هنگامه صدری، نگارگر معاصر، از این اندک موارد بود [۱۰۷، ص ۸۲]. در سوره نیز، که تلاش داشت با هدف ایجاد جبهه فکری انقلاب اسلامی به تبیین اصول و مبانی فرهنگ و هنر انقلاب بپردازد، نشانی از توجه به تصویر زن نبود. در فصل‌نامه هنر تأکیدی بر هنر و جنسیت زنانه یا هنرمندان زن نبود. معدود مقالاتی به‌طور ویژه تصویر زن را در هنر برجسته کردند؛ از جمله مقاله زن و خرافات در سینما به نگارش درآمد [۱۳۴]. «مطالعات هنرهای تجسمی» هم که متمرکز بر بازشناسی امر هویت در هنرهای تجسمی ایران پس از انقلاب بود، به تصویر زن اعتنایی نکرد و به‌ندرت تصویری از زنان هنرمند در آن یافت شد؛ مثلاً گفت‌وگو با ناهید فراست از هنرمندان حوزه هنری در بیان هویت و معاصریت هنرهای تجسمی در ایران بود [۱۳۱، ص ۱۲۰-۱۲۷].

علاوه بر این نشریات، که هر یک به نهادی دولتی یا دینی وابستگی داشتند، در برخی نشریات مستقل نیز تصویر آشکاری از زنان دیده نشد. *ماه‌پور* گاه در ضمن نقد وضع موجود، به زنان و موسیقی نیز پرداخت؛ مثلاً، در مقاله‌ای به قلم حسین علیزاده با اشاره به تأثیر سیاست‌گذاری‌ها در عرصه موسیقی پس از پیروزی انقلاب اسلامی به محدودیت‌های موجود برای زنان در عرصه موسیقی هم اشاره کرد و این امر را موجد آسیب‌های جبران‌ناپذیر برای موسیقی ایران دانست [۱۲۲، ص ۷۳-۸۳]. آشکار است که در این مقاله، مسائل حوزه موسیقی مد نظر قرار داشت و نه مسائل زنان. سمرقند در پرداخت ویژه‌ای که به برخی هنرمندان ادیب جهان داشت، موضوعاتی در خصوص هنر و ادبیات مدرن مطرح کرد که گاه ناظر بر زنان پیشرو در ادبیات غرب، از جمله ویرجینیا ولف، بود. تندیس نیز به برخی موضوعات مربوط به زنان و هنر پرداخت، اما در این موضوعات نیز هنر معاصر کانون توجه بود؛ مثلاً سردبیر در سرمقاله‌ای

با عنوان «پری رو تاب مستوری ندارد»، از مد روز شدن مضمون چادر در آثار گروهی از هنرمندان نوشت که به طرزی افراطی دست‌مایه فعالیت برخی هنرمندان زن شده بود [۲۴]. علاوه بر نشریات یادشده، در *زیباشناخت*، هنر دینی، *خیال* و *بیناب* بخش بسیار اندک و محدودی از مطالب ناظر بر زنان بود.

به‌طور خلاصه، ۱۶ نشریه شرح‌داده‌شده، رویکردی را در قبال زنان اتخاذ کردند که می‌توان از آن با عنوان *غیاب و نامرئی‌بودن تصویر «زن»* در این نشریات یاد کرد. این رویکرد به‌طور یکسان در مجلات مستقل و غیرمستقل، فارغ از گرایش یا عدم گرایش آن‌ها به گفتمان‌های غالب یا رقیب در دوره اصلاحات، شناسایی شد.

۲. تصویر حاشیه‌ای (فرعی) از زنان

در محتواهای تولیدشده گروهی دیگر از جامعه تحقیق، تصویر زنان در حاشیه دیگر مضامین قرار داشت. این نشریات در جدول ۳ معرفی شده‌اند.

جدول ۳. نشریات برساننده تصویر حاشیه‌ای (فرعی) از زنان

عنوان نشریه	صاحب‌امتیاز	مدیرمسئول
<i>فارابی</i>	بنیاد سینمایی فارابی	بنیاد سینمایی فارابی
<i>کلک</i>	میرکسری حاج سیدجوادی	میرکسری حاج سید جوادی
<i>آدینه</i>	غلامحسین ذاکری	غلامحسین ذاکری
<i>مقام موسیقایی</i>	حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی	محمدعلی زم / حسن بنیانیان

در *فارابی*، نشانه‌های اندکی از رویکرد به زنان شکل گرفت؛ از جمله سردبیر در مقدمه یک شماره، که به سینمای کمدی اختصاص داشت، اهمیت موضوع را با توجه ویژه به نقش زنان چنین بیان نمود: «آیا بیشترین شخصیت‌های کمدی مردها هستند؟ زن‌ها چه نقشی در یک روایت کمدی دارند؟ آیا باید چپستی ساختار کمدی و حضور زن را در آن تحلیل کرد یا چرایی آن را؟» در این باره، آثار ترجمه‌شده نیز دلالت‌هایی در برجسته‌سازی از زن در هنر داشت؛ مقالاتی همچون *ملودرام و جنسیت (نظریه‌پردازی ژانرهای خنده)* [۶۳]. یک مقاله نیز به خاستگاه شخصیت زن در *ملودرام ایرانی* پرداخت [۶۵]. شماری از مقالات نیز ابعاد دیگر سینما را مطالعه کردند که می‌توان آن‌ها را در ارتباط با زنان ارزیابی کرد؛ همچون: «عشق، مضمونی مردانه در سینمای ایران» [۶۷] و «مرز قاطع تصویر زن در سینمای ایران» [۶۸]. مقالات متعددی در زمینه ژانر نیز گاه سوبه‌هایی زنانه داشت. مقاله «ژانر، جنسیت و هیستری» [۶۴] و «ملودرام و سیاست جنس‌گرایانه در سینمای سوئد» [۶۶] نمونه‌هایی از این زمره بودند. این مجله، در دوره اصلاحات، مضامینی را برجسته کرد که مروج گفتمان اصلاحات بود و

مفهوم جامعه مدنی و امکان جدید بازتاب آن در سینما را برجسته می‌کرد [۶۹]. توجه به مقوله زن در سینما، گرچه نه‌چندان برجسته و پررنگ، در برخی از بخش‌های نشریه از مصادیق این مدعاست.

در ماهنامه ادبی هنری کیک، مقالات و مطالب اندکی درباره هنرها تولید شد، اما در زمینه نقاشی، نقد آثار زنان برجسته بود. نگاهی به نقاشی‌های مینو اسعدی به قلم ایراندخت محمص [۱۰۳]، گفت‌وگو با ایران درودی و معرفی نمایشگاه‌های وی، نقد آثار آذین نوبان، زهره اسکندری و مهین عظیما [۱۰۴] نمونه‌هایی از توجه به زنان هنرمند بود. مصاحبه جواد مجابی با پروانه اعتمادی نقاش نیز در همین باره بود [۱۰۵].

در نقدی بر نقاشی‌های شیوا بنی‌فاطمی، تلاش نقاش در نگاه مدرن و شخصی هنرمند به سنت‌های نقاشی ایرانی تحسین شد. در این نقد آمده بود: «او گاه با قاطعیت تمام به شکستن آن سنت‌ها و فرم‌ها می‌پردازد، اما در اشاره به آن‌ها تردید نمی‌کند. ترسی از این ندارد که گوشه‌ها با تکه‌هایی از آن نقش‌های قدیمی عیناً، اما در ترکیبی نسبتاً نو، در تابلوهایش بیاید» [۱۰۶، ص ۱۴۲-۱۴۳]. معرفی هنرمندان زن خارجی از جمله فریدا کالو، نقاش مکزیک [۱۰۳] و [۱۰۴] نیز همین رویکرد را تقویت می‌کرد.

در این مجله، زنان هنرمندی از هنر پیش از انقلاب برجسته می‌شدند که از منظر فکری الزاماً همسو با سیاست‌های حاکمیت و گفتمان انقلاب نبودند. افرادی چون ایران درودی و... هنرمندانی بودند که بعضاً مواضع انتقادی و مخالفی درباره جریان رسمی هنر آن زمان داشتند. تمرکز این نشریه بر جریان نوگرا در میان زنان هنرمند بود.

در مجله آدینه برخی زنان نقاش، مانند پری صابری، مطرح شدند [۲۱]. یادداشتی با نام فروغ و سینما منتشر شد که در ضمن آن تلاش‌های این بانوی شاعر در سینما بیان و بر وجود ممیزه شاعرانگی او در آثارش، به‌ویژه با شرح فیلم *خانه سیاه است*، تأکید شد [۲۲، ص ۷۷]. در مقاله‌ای با موضوع نقد هنری و جایگاه هنر امروز، نویسنده ضمن بیان جایگاه نقد در فضای فکری مدرن و پست‌مدرن به موقعیت متأخر زنان که تحت‌تأثیر این تحولات تاریخی بود هم اشاره کرد:

پست‌مدرن در تلاش است که مرزبندی‌ها را بی‌اعتبار بنماید و هنر را به زندگی روزمره پیوند دهد. در توازی با این تلاش‌هاست که گفتمان «زن آزادخواهی» به معنای امروزی آن پدیدار می‌شود و زن به‌عنوان یک نیروی انکارناپذیر در هنر و در اجتماع مطرح می‌شود. این واقعیت انکارناشدنی است که مردسالاری و ساخت پدرسالارانه جوامع سراسر جهان در طول تاریخ، زن را از متن و مرکز به حاشیه رانده، ... چه از واژه پست‌مدرنیسم استفاده بشود و چه نشود، حضور فعال و جایگاه هنر زنان در فرهنگ معاصر و تأثیری که بر کل فرهنگ جهانی برجا نهاده‌اند، انکارناشدنی است و این همان جایگاهی است که با جایگاه پیشین زنان حتی در اوج مدرنیسم و تاریخ‌آوانگارد تفاوت بسیار دارد [همان، ص ۷۳].

در این مجله، توجه به زنان، با هدف برجسته‌سازی جریان نوگرایی روشنفکر در میان آنان بود. در اواخر دوره فعالیت نشریه از ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۷، بخش محتوای هنری مجله کمتر شد، اما موضوع زن در هنر با اقبال به گفتمان اصلاحات برجسته شد.

در *مقام موسیقایی* نیز، نشانه‌هایی از توجه به زن در موسیقی دیده شد که در فصول مختلف انتشار آن در دوره اصلاحات متفاوت بود. در دوره نخست از فعالیت مجله در دوره اصلاحات، تلاش شد تا زنان هنرمند جهان برجسته شوند؛ مثلاً، یادداشتی در معرفی چندین زن هنرمند موسیقی مستقل جهان از فرانسه، فنلاند و ایرلند منتشر شد [۱۲۳]. اختصاص یک شماره به رقص و تولید محتواهای متعدد در خصوص رقص در ایران و جهان نیز همراه با معرفی چند رقصنده مدرن زن در جهان بود [۱۲۴]. در یک نوشتار دیگر نیز، به نقل از اسماعیل تهرانی اشاره شد که نمی‌توان انکار کرد خوانندگان زن که در زمان خود به این فن آشنا بودند، از نقاط درخشان در قلمرو موسیقی بوده‌اند. وی گفته بود: «من اعتقاد دارم که حضور بانوان خواننده، آثانی که متعهد و متخصص‌اند برای روند موسیقی کشور بسیار لازم است. حال باید دید که بعد از فراز و نشیب‌های بسیار، جدال‌هایی فراوان، بایدها و نبایدها و اماها و اگرها، سرانجام نقش زن در موسیقی ایران از کجا به کجا کشیده می‌شود» [۱۲۵، ص ۲۲-۲۵]. در دوره دیگر، انتشار نشریه با تمرکز بر موسیقی اصیل ایرانی، در گزارشی، از اولین جشنواره سراسری موسیقی زنان نواحی ایران بر اهمیت زنان در موسیقی نواحی تأکید شد. در تقویت این مضمون، جستارهای دیگری نیز با این عناوین منتشر شدند از جمله: مادر، اولین نفس، اولین صدا، که حاصل سخنرانی سردبیر مجله بود [۱۲۶]، گزارشی از هشتمین جشنواره موسیقی بانوان با عنوان صدای مادرانه موسیقی در تالار وحدت نیز برجسته شد [۱۲۷].

در *نشریه مقام موسیقایی*، تحلیل مضامین در دو فصل از انتشار نمایان‌گر دو رویکرد متفاوت به زنان در موسیقی ایران پس از انقلاب و حاصل دو دوره مدیریتی در حوزه هنری بود. در رویکرد نخست، با تساهل و تسامح و مبتنی بر روند جهانی موسیقی در غرب، زنان هنرمند عرصه موسیقی برجسته شدند. اما در رویکرد دوم، اصالت‌های فرهنگی و دینی در ارتباط زنان با موسیقی برجسته و ضرورتی برای بازتولید موسیقی ایرانی در دوره معاصر قلمداد شد. برجسته‌سازی جایگاه زن در موسیقی نواحی با تأکید بر نقش مادرانگی آن و تلاش برای پیوند بیشتر موضوع رقص به آیین‌های دینی در ادیان جهان در همین مسیر ارزیابی می‌شود.

۳. برساخت گفتمانی «تصویر زن»

نمونه‌هایی که در تحلیل موضوع اصلی مقاله از میان جامعه تحقیق برجسته‌تر بوده و مصادیقی برای پاسخ به پرسش اصلی مقاله در آن‌ها یافت شد، ۷ نشریه هستند که در جدول ۴ معرفی شده‌اند:

جدول ۴. نشریات متمرکز بر بساخت گفتمانی تصویر «زن»

مدیرمسئول	صاحب‌امتیاز	عنوان نشریه
شمس‌الدین صولتی دهکردی	شمس‌الدین صولتی دهکردی	ماهنامه دنیای سخن
مسعود مهرابی	مسعود مهرابی	ماهنامه فیلم
کریم زرگر	کریم زرگر	ماهنامه گزارش فیلم
علی معلم	علی معلم	ماهنامه دنیای تصویر
پرویز صمدی مقدم	پرویز صمدی مقدم	ماهنامه فرهنگ و سینما
مسعود شهامی پور	مسعود شهامی پور	گلستانه
محمدعلی زم	حوزه هنری سازمان تبلیغات	عروس هنر
حسن بنیانیان	اسلامی	

دنیای سخن: گرچه بخش هنری این نشریه در دوره اصلاحات رو به کاستی نهاد، تولید محتوا با تمرکز بر مضمون زنان، به‌ویژه در میدان گفتمان اصلاح‌طلب، در آن بارز بود؛ مثلاً فیلم سیب سمیرا مخملباف در یک مقاله معرفی و جستاری درباره آن با عنوان «ایران، پایتخت جدید جهانی فیلم» منتشر شد. به بهانه موضوع فیلم دو زن به کارگردانی تهمینه میلانی، یادداشتی منتشر شد که عنوان «زن، معمار جامعه مردسالار» برای آن انتخاب شد [۳۹، ص ۷۶-۷۷]. مضمون برجسته‌سازی زنان در این نشریه، ذیل مضامینی همچون اصلاحات فرهنگی اجتماعی و حقوق فردی-اجتماعی در جامعه مدنی هم قرار داشت. در این باره، در یک گزارش با عنوان «زنان نویسنده: از خلاقیت تا محدودیت»، زنان نویسنده ایران در بیست سال پس از انقلاب معرفی شدند و از محدودیت‌های آنان سخن رفت. همچنین، در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی به وضعیت زنان ایرانی در آستانه هزاره سوم»، با طرح مباحثی درخصوص رخداد تاریخی انقلاب صنعتی از فعالیت‌های اجتماعی و جنبش‌های زنان بر وضعیت حقوق زنان پس از انقلاب اسلامی در ایران تمرکز شد [۴۰، ص ۷۰-۷۶]. مقالاتی هم ناظر بر مسائل حقوقی و اجتماعی زنان منتشر شد. جستاری با عنوان چراهای چندمنظوره با توجه به بحث آزادی مطبوعات، دو طرح انطباق امور اداری و فنی مؤسسات پزشکی با موازین شرع مقدس و نیز طرح ممنوعیت استفاده ابزاری از زنان در تصاویر و محتوا در مطبوعات کشور را بررسی و حقوق زنان را در آن برجسته کرد.

محتوای این مجله در این دوره بیشتر به سیاست گرایید و بخش هنری آن نیز رو به کاستی گذاشت. انتشار مقالاتی به قلم فعالان مشهور حقوق زنان همچون مهرانگیز کار، وکیل و فعال اجتماعی، و شیرین عبادی، از بنیان‌گذاران کانون مدافعان حقوق، که غالباً احقاق حقوق زنان و جنبش‌های زنان در جوامع مدنی را تبلیغ می‌کردند، مضمون بساخت گفتمانی از زنان را در نشریه برجسته کرد. البته مضامین منتشره در مقالات سیاسی اصلاحاتی را طلب می‌کرد که در صورت تحقق میدان ادب و هنر زنان را نیز دربر می‌گرفت. دنیای سخن با تمرکز بر جریان‌سازی برای گفتمان اصلاح‌طلب، از جمله بازنمایی تصویری از زنان فعال اجتماعی/

سیاسی به تدریج از کسوت یک نشریه فرهنگی هنری خارج و در قامت مجله‌ای سیاسی ظاهر شد که در نهایت نیز فعالیت آن در سال ۱۳۸۱ خاتمه یافت.

فرهنگ و سینما: در این دوره از انتشار، نشریه زنان را در بخشی از محتوای خود در کانون توجه قرار داد. در نقد فیلم و معرفی هنرمندان سینما و تئاتر این نشریه، فیلم‌هایی زن‌محور چون *لیلا و بانو* [۷۰؛ ۷۲]، یا فیلم‌هایی با کارگردانان زن همچون سیب اثر سمیرا مخملباف [۷۱] و *دو زن* اثر تهمینه میلانی [۷۵] مطرح شدند. گفت‌وگو با سینماگران زن همچون لاله اسکندری [۸۱]، فلور نظری، بهنوش بختیاری [۸۲]، چکامه چمن‌ماه [۸۴] و فریبا کامران [۸۳] بیانگر برجسته‌سازی جایگاه زنان در سینما بود.

مجله به موضوع زن در سینما توجه نشان داد و در بخش‌های مختلف سینمای ایران و جهان گاه و بی‌گاه آن را برجسته کرد. در این باره، مصاحبه‌هایی با زنان و دختران مشهور در سینمای ایران ترتیب داده شد؛ گزارش گفت‌وگو با عاطفه رضوی با این عنوان برجسته شد که چرا زن در نمای درشت حضور ندارد؟ [۷۲]. گوهر خیراندیش [۷۳]، کتابون ریاحی و پوران درخشنده از افرادی دیگری بودند که با ایشان گفت‌وگو شد. شهره لرستانی در گفت‌وگو با مجله گفته بود: سینمای امروز سینمای شور است و نه سینمای شعور [۷۶]. از فخری خوروش نیز نقل شد: ای کاش همان روزها مرده بودم و این روزهای فاصله و دوری را نمی‌دیدم [۷۷].

علاوه بر این گفت‌وگوها، مقالاتی تحلیلی هم با تمرکز بر حضور زن در سینمای ایران منتشر شدند. «در مسیر تندباد» جستاری بود که در آن شخصیت‌های زن در فیلم‌های سینمایی سال ۱۳۸۱ مطالعه شد [۷۸]. در آثار عباس کیارستمی نیز، تصویر زن در ایران معاصر به نقد گذاشته شد [۷۹]. یک مقاله دیگر نیز به تحلیل چگونگی انعکاس پاره‌ای از مشکلات اجتماعی زنان در سینمای ایران اختصاص یافت [۸۰]. بدین نحو بود که مطالعه در موضوعات ذکرشده به تدریج مضمون زن در سینما را برجسته کردند. در معرفی هنرمندان سینمای جهان، بسیاری از گفت‌وگوها با تمرکز بر موضوع زنان سینمای جهان یا زن در سینما بود؛ مثلاً گفت‌وگو با مل گیبسون با این عنوان منتشر شد: گیبسون از آخرین فیلمش، *آنچه زنان می‌خواهند*، می‌گوید. گفت‌وگو‌هایی با کیت بلانشت [۷۴]، مریل استریپ [۸۲] و کیت بکینسل [۸۴]، که همگی از بازیگران مطرح هالیوودی بودند، نیز در همین جهت ارزیابی می‌شود.

تحلیل یافته‌ها نشان داد که در این دوره، موضوع زنان برجسته شد و فرهنگ و سینما رو به سوی مخاطب عام نهاد و به نیازهای این مخاطب بیش از مخاطبان خاص و جامعه فرهنگی ایران توجه کرد. از این رو، تصویری که از زنان سینماگر در ایران و جهان بازنمایی شد بیشتر متضمن علایق عامه‌پسندانه می‌نمود.

فیلم: در این نشریه، زن در سینمای ایران و جهان مضمون بسیار برجسته‌ای بود. فیلم حضور زنان در سینمای ایران را برجسته و هم‌زمان در توجه‌بخشی بیشتر، از زنان سینماگر مؤثر سینمای جهان نیز مطالبی را منتشر کرد. در جستار «کمی توهم، یک دنیا سوءتعبیر» به

مسئله بازیگری بازیگران زن پرداخته شد [۸۵]. گفت‌وگو با بازیگران زن بسیار پرشمار بود: پگاه آهنگرانی، پوران درخشنده [۸۶]، ثریا قاسمی و سوسن تسلیمی [۸۹]، صغری (آفرین) عبیسی [۹۰]، نیکی کریمی با تصریح بر عنوان «کنجکاوهای غیرفمینیستی» [۸۹]، شقایق فراهانی [۹۳]، گلچهره سجادیه [۹۶]، رؤیا نونهالی و پگاه آهنگرانی [۹۹]، گفت‌وگو با سمیرا مخملباف درباره فیلم «۱۱ سپتامبر» [۹۸]، گلشیفته فراهانی [۱۰۱]، ترانه علیدوستی [۱۰۲] و... از زنان سینماگری بودند که با آنان گفت‌وگو شد.

همچنین، آثار سینمای ایران که با موضوع زنان تولید می‌شدند نیز تحلیل شدند؛ برای نمونه سه جستار انتقادی بر فیلم *هزاران زن مثل من* نوشته شد [۸۷] و گزارش‌هایی از دومین هفته فیلم فروغ با حضور مستندسازان زن ایران [۸۸] و داوری در جشنواره‌ها به بهانه برگزاری سومین هفته فیلم فروغ [۹۸] به انتشار رسید که موضوع زن در سینما را برجسته کرد. نقدهایی بر فیلم‌هایی با محوریت زنان از جمله *آب و آتش* [۸۹]، *من، ترانه پانزده سال دارم*، *شام آخر* [۹۶]، *سگ‌کشی* با نگاهی به تصویر زن در این فیلم [۹۵] و *زندان زنان* [۹۹] از این دست مطالب بودند. همچنین، دلایل استقبال مردم از فیلم *مریم مقدس* به روایت سازندگان در یادداشتی با عنوان «رجوع به فطرت آدمی» برجسته شد [۱۲۶]. یادداشت‌هایی نیز معطوف به نمایش تصویری از زن در سینمای جهان منتشر شدند: «سه زن و مستندی درباره افغانستان» [۹۴] و گفت‌وگو با بزرگ محمودی به بهانه ساخت و نمایش مستند بدون دخترم [۱۰۰] از آن جمله بود. زندگی‌نامه برخی زنان موفق در سینمای جهان نیز موضوع شماری از محتواهای منتشره بود؛ اینگرید برگمن، در سلسله جستارهایی به قلم آلن برجس و با ترجمه آنتونیا شرکا در قریب به سی قسمت معرفی شد [۹۷]؛ دنیای بازیگری مریل استریپ نیز جستاری در تحسین مقام بازیگری وی بود [۸۶].

مجله *فیلم* در این دوره بر حضور زن در سینمای ایران و جهان تمرکز کرد که می‌توان این امر را دال بر شکل‌گیری خرده‌مضامین جدیدی متأثر از گفتمان اصلاحات دانست. این مضمون به تقویت سینمای ایران کمک می‌کرد و از رویکرد عامه‌پسند تجاری برخوردار بود.

گزارش فیلم: زن و سینما در *گزارش فیلم* مضمونی برجسته بود. مقالات و جستارهایی مروری یا تحلیلی در این نشریه با موضوع رابطه زن با سینما و زن در سینما و تلویزیون پس از انقلاب منتشر شدند که رویکردی انتقادی داشتند. یادداشتی درباره کتاب فروغ فرخزاد و سینما [۱۱۰] و یادداشتی با عنوان فروغ فرخزاد و سینما، پنجره‌ها و کلیدها از مواردی بودند که یک زن هنرمند مشهور را در سینمای قبل از انقلاب برجسته کردند [۱۱۱]. برخی جستارها در نقد میزان مشارکت جهانی زنان در عرصه هنرهای نمایشی بود. برای نمونه یادداشت حضور کم‌رنگ زنان نمایشگر در صحنه‌ها به نگارش درآمد که نظری هم بر معرفی زنان هنرمند ایرانی داشت [۱۱۴]. سینماگران زن، به‌ویژه کارگردانان، در این نشریه برجسته شدند؛ از جمله، «عزیمت اما با تردید»، عنوان جستاری درباره رخشان بنی‌اعتماد و آثارش و حاصل گفت‌وگوی نوشابه امیری

با وی بود [۱۱۰]. در مقاله «نگاه واحد واپس‌گرایی و فیلم‌فارسی به زن؛ بر پرسش موقعیت زن در سینمای پس از انقلاب» تأکید شد: «انقلاب اسلامی با شالوده‌اسلامی و مختصات نگاه شیعی بدون تردید در وهله نخست سینما را مشمول تفسیری دینی از حضور زن کرد... نیروهای واپس‌گرا از یک‌سو و عناصر فیلم‌فارسی از سوی دیگر مدام کوشیده‌اند به نام دین نقش زینتی درجه‌دومی را در آثار به‌اصطلاح دینی به زن بازگردانند... انبوه آثار به‌اصطلاح دینی بازاری و مهمل با پوشش اسلامی اما بی‌محتوا و مبتذل، نشان خیانت آشکار به ایده‌کانونی انقلاب اسلامی است» [۱۱۰، ص ۴۴-۴۷]. «پس از بیست سال کجا ایستاده‌ایم» نیز عنوان جستاری با موضوع موقعیت زن در سینمای امروز ایران به قلم منصور ضابطیان بود. وی در این مقاله پرسیده: «نتایج سیاست‌های اعمال‌شده جمهوری اسلامی درباره زنان، امروز پس از گذشت بیست سال از انقلاب اسلامی چه نمود سینمایی پیدا کرده است؟ آیا این نمود سینمایی تابعی بی‌واسطه از خواسته‌های مسئولان بوده یا فقدان مدیریت‌های کارآمد در عرصه اداره دولتی سینما سبب شده است آنچه از زن بر پرده سینما و از آن بیشتر بر صفحه تلویزیون سینمای جمهوری اسلامی می‌بینیم با آنچه در واقعیت‌های اجتماعی جامعه ایرانی در جریان است تفاوت داشته باشد؟ ... آیا فضای پر تب و تاب اما بانشاطی که در شانزده ماه اخیر و پس از انتخابات دوم خرداد پدید آمده در وضعیت سینما و تلویزیون ما تأثیری گذاشته است یا این تأثیر به‌ویژه در ارائه تصویری درست از واقعیت اجتماعی حضور زنان ایرانی موفق عمل کرده است؟» [همان، ص ۴۱]. به‌علاوه، جستاری منتشر شد با عنوان: «ما هم به این شکل نیستیم»، که حاصل نظرخواهی از زنان نویسنده در باب این موضوع بود. منیژه آرمین، فاطمه راکعی، فتانه حاج سیدجوادی، راضیه تجار، گلی امامی و مهین بهرامی درباره تصویر زن در سینما و سینمای ایران نظر داده بودند. گلی امامی گفته بود در جامعه‌ای که در آن «طرح استفاده ابزاری از زنانه تصویب می‌شود، ارائه یک تصویر واقعی از زن مشکل است، اما به‌رحال غیرممکن نیست» [همان]. «نه، این چهره واقعی ما نیست» نیز عنوان گفت‌وگویی با زنان فعال سیاسی درباره چهره زن در سینما و سینمای ایران بود که در آن با اشرف بروجردی، مریم بهروزی، رفعت بیات، سهیلا جلودارزاده، شهلا حبیبی، صدیقه رجایی، زهرا رهنورد، پروین سلیحی، نفیسه فیاض‌بخش و طاهره طاهریان گفت‌وگو شد [۱۱۰، ص ۵۴-۶۸]. در همین شماره بود که جستاری با عنوان «اسکارلت اوهارای به‌یادماندنی» به معرفی یک بازیگر زن امریکا، ویویان لی، توجه کرد و شرح توانمندی وی را برجسته نمود [۱۱۰]. در معرفی و نقد تولیدات سینمای ایران نیز سینماگران زن برجسته شدند از جمله، معرفی فیلم سیب از سمیرا مخملباف، همراه با نقد آن بود [۱۰۸؛ ۱۰۹]. در عرصه سینمای جهان نیز، جستارهایی منتشر شدند و زنان هنرمند را برجسته کردند: بانوی آرام هالیوود، هلن هانت، برنده اسکار ۱۹۹۸؛ مخاطب امریکایی هوش و وقار بازیگران زن را نمی‌پسندد، نگاهی به نقش‌هایی که زنان مطرح سینمای امریکا ایفا می‌کردند [۱۱۲] و گفت‌وگو با پنه‌لوپه کروز [۱۱۳].

در این مجله، بخشی از مضامین منتشره در خصوص زنان بر گفتمان اصلاحات دلالت می‌کرد. براساس این مضامین، زن و تصویر بازنمود شده از وی در سینما و تلویزیون به‌نحوی توصیف و تحلیل شد؛ چنان‌که گویی زنان ایران در جایگاه شایسته خود در عرصه‌های نمایشی از جمله سینما قرار ندارند و سیاست‌های اعمال‌شده در نمایش تصویر و زنان و بازنمایی ایشان در سینما و تلویزیون نادرست و نتیجه تمایلات سیاسی و ایدئولوژیک است.

دنیای تصویر: این مجله در زمینه سینمای ایران و جهان، تئاتر و تلویزیون فعال بود. «سینما، تئاتر و زنان» در این نشریه از مضامین برجسته بود که در دوره سازندگی نیز بدان اقبال شده بود؛ مثلاً، در امتداد دیوارهای اندرونی و بیرونی، عنوان جستاری با موضوع امکان برگزاری جشنواره تئاتر بانوان بود [۲۷]. درباره موضوع زنان در سینمای ایران، گزارش میزگردی منتشر شد که در خصوص رویکردهای سینمای معاصر ایران به مسائل زنان برگزار شده بود. در این گزارش که با عنوان «هر کسی از ظن خود... همدردی، تحلیل، تفکر یا مخاطب‌محوری» منتشر شد، الستی بیان داشت: «اگر به بُعد اسطوره‌ای تاریخمان نگاه کنیم، می‌بینیم که زنان کنشگری مانند رودابه، حریره، تهمنه و فرنگیس را داریم یا در بعد مذهبی حضرت خدیجه، حضرت مریم، حضرت فاطمه زهرا(س) و حضرت زینب(س) را داشته‌ایم. کدام‌یک از سینماگران ما حتی یک‌بار برای ارائه الگویی از یکی از این زن‌ها اقدامی کرده است؟» جواد طوسی نیز بیان کرده بود: «فیلم‌ساز زن ما وقتی با یک فضای فرهنگی، سیاسی نسبتاً متفاوت مواجه می‌شود، گویی می‌خواهد خودش را خالی کند و تمام تصفیه حساب‌های شخصی و درونی‌اش را از طریق اثرش انجام دهد.» طهماسب صلح‌جو هم به دلیل استقبال از فیلم‌های زن‌محور چنین اشاره کرد: «چرا فیلم‌هایی که معصومیت و مظلومیت و آسیب‌های زن را به‌طرز مبالغه‌آمیزی بر پرده سینما مجسم می‌کنند مورد استقبال زنان قرار می‌گیرد؟ طبعاً از این طریق ما می‌توانیم به یک نیاز اجتماعی زن در جامعه فعلی خودمان پی ببریم. اینکه زن در جامعه ما نیازمند تحول و تغییر در شکل زندگی و موقعیت خودش در خانواده و جامعه است» [۲۹، ص ۵۱-۵۹]. جعل تلویزیون از سیمای زن در سینمای ایران نیز یادداشتی انتقادی بر یک برنامه تلویزیونی در معرفی سیمای زن در سینمای ایران بود [۳۱]. مقاله‌ای نیز با عنوان «دموکراسی احساسات بر محدودیت‌های بازیگری» - از جمله بازیگری زنان - در سینمای ایران متمرکز بود: «سینمای امروز ایران در تشریح تصویر آنچه از احساسات درونی آدم‌ها برمی‌خیزد محدودیت‌های مشخص دارد. این محدودیت‌ها در دو وجه کاملاً متفاوت، که نوع احساس و جنسیت نامیده می‌شوند، نمود بسیار برجسته‌ای دارند و فیلم‌سازان در توافقی پنهان و پیدا، که احتمالاً مکتوب نیز شده است، تمایل چندانی به نمایش احساسات درونی بعضی از مخلوقات خداوند، از جمله زنان و دختران و پسران جوان، از خود نشان نمی‌دهند» [۳۷]. این مجله همچنین گزارش و گفت‌وگوهای متعددی با موضوع زنان بازیگر و کارگردان تهیه و منتشر کرد که غالب آن‌ها مضمون انتقاد از وضع موجود را هم دربر داشتند. عناوین و نمونه‌های ذیل

مصادق این مدعا هستند: نقشی غیر از مادر خانه برای ما نوشته نمی‌شود، در گفت‌وگو با ثریا قاسمی [۲۸]؛ سایه فرشته مغموم در ظهر داغ بی‌پناهی و عدم اعتماد، در گفت‌وگو با تهمینه میلانی [۳۰]. مجلس زن‌کشی در سینما، در گفت‌وگو با ویشکا آسایش [۳۴]؛ از بازیگری در دایره بسته سینما آزادهام در گفت‌وگو با هدیه تهرانی [۳۷]؛ و نخند، صمیمی نباش، دقت کن، خودت نباش، بازی کن نیز در گفت‌وگو با بهاره رهنما. در این گفت‌وگو رهنما بیان داشته: «تأثیری که دوم خرداد روی یک‌سری از محدودیت‌های ناروا مخصوصاً در سینما داشت انکارناپذیر است. مطمئناً اگر تأثیرات مثبت دوم خرداد نمی‌بود، همین فیلم *نان*، *عشقی و موتور* ۱۰۰۰ هم امکان ساخت و نمایش پیدا نمی‌کرد» [۳۵]. این نشریه همچنین به نسل جدید بازیگران و کارگردانان زن توجه خاصی داشت و گفت‌وگو با این هنرمندان را در کانون توجه نگاه می‌داشت. برای نمونه گفت‌وگو با مهتاب کرامتی [۳۲]، گفت‌وگو با لیلا حاتمی [۳۳] و گفت‌وگو با منیژه حکمت [۳۵]. در بخش سینمای جهان نیز، معرفی جایگاه زنان سینماگر و نیز زندگی حرفه‌ای ایشان برجسته بود؛ مثلاً مقاله‌های زنان همچنان در مقام دوم، موقعیت زنان بازیگر در سینمای امریکا [۲۵] و آیا زنان هم مثل مردان فیلم می‌سازند، بیست فیلم برتر کارگردانان زن به انتخاب دیوید تامسن [۲۶]. بسیاری از یادداشت‌ها نیز در معرفی زنان سینماگر غرب و هالیوود بود؛ مثلاً «نیکول کیدمن باوقار، باهوش و عاشق بازیگری» [۳۶]، به روایت مریل استریپ، معرفی فیلم‌های این بازیگر؛ «خستگی‌ناپذیری یک بازیگر توانا»؛ ترجمه متن گفت‌وگوی کریستوف کریز با وی [۲۷]؛ و «زنان شمشیربه‌دست»، یادداشتی متضمن گفت‌وگو با اوما تورمن بازیگر سینما و مدل امریکایی [۳۸].

در این نشریه، مضامین مستخرج بر رونق سینمای تجاری ناظر بود. بر همین اساس، مسائل زنان در سینما و زنان سینماگر با قوت و قدرت در نشریه برجسته ماند. در نشریه ذکر شده، شواهد متعددی دال بر توجه به سینمای عامه‌پسند و مخاطب آن، از جمله با تمرکز بر موضوع زنان وجود دارد؛ مثلاً در بخشی با عنوان «چهره‌ها» نشریه مرتباً به معرفی زندگی و شرح چگونگی ورود زنان و دختران به عرصه تئاتر یا سینما پرداخت. این برساخت نیز گرچه متأثر از تصویر زن در گفتمان اصلاحات بود، اما بیشتر رویکرد عامه‌پسند تجاری داشت.

گلستانه: در *گلستانه*، کنکاش در حضور و فعالیت هنرمندان زن در عرصه هنرهای تجسمی، سینما و تئاتر و موسیقی برجسته بود. یک نمونه، که با عنوان دلجویی‌های زنانه از هنر نقاشی منتشر شد، مروری تحلیلی بر نقاشی‌های معصومه بختیاری بود که در آن از رویکردهای فمینیستی در فعالیت‌های زنان هنرمند انتقاد شد. در شرح آثار این هنرمند نوشته شد: «یکی از ویژگی‌های چشمگیر نقاشی‌های بختیاری زنانه بودن آن‌هاست؛ بی‌آنکه نشانی از فمینیسم تحمیلی و ظاهری در آن‌ها دیده شود.» نویسنده همچنین در این نوشتار نقدی بر رویکردهای افراطی فمینیستی در جریان نقاشی جهان و ایران داشت: «یکی از مصیبت‌هایی که امروز در سراسر جهان گریبان‌گیر فمینیسم (با F بزرگ) شده است و جنسیت و مرزبندی و جغرافی هم

نمی‌شناسد، نقاشی‌های مردانه زنان و نقاشی‌های زنانه مردان است. ... در این میان آنچه مغفول می‌ماند یا نادیده گرفته می‌شود آن است که اگر پای تحکیم غرور جنسیتی هم در میان باشد، باید بر آرمان‌ها و شکل نقاشی زن تأکید و تکیه کنند، نه بر ظاهر مردانه آن» [۱۲۱، ص ۳۳-۳۶]. از سوی دیگر، در نقد دومین نمایشگاه دوسالانه آثار مجسمه‌سازان معاصر ایران در موزه هنرهای معاصر تهران، جستاری با عنوان زیبایی‌های تراژیک منتشر و عدم تفکیک آثار زنان و مردان را در آن تحسین شد: «ویژگی این نمایشگاه با چند مؤلفه پرتوان مشخص می‌شود که یکی از آن‌ها به تماشا گذاشتن آثار زنان در کنار آثار مردان و جدا نکردن دو نیمه فرهنگی است و دیگری، که ویژگی اول را میسر می‌سازد و نمایشگاه را دیدنی می‌کند، حضور فعال و گسترده هنرمندان زن در عرصه هنرهای تجسمی است. حضور زنان، رها از اداهای فمینیستی افراطی و الگوهای غربی، نشانه آگاهی زن ایرانی از معنای زن‌بودن در یک لحظه تاریخی در یک فرهنگ خاص است و هرگز نمی‌تواند به چیزی جز دریافتن تعهد هنرمندانه در ساختار فرهنگی جامعه تعبیر شود [۱۱۸، ص ۳۸-۴۲]. برخی جستارها تمرکز ویژه‌ای بر حضور زنان در سینمای جهان داشتند؛ مثلاً، عشق و بی‌عدالتی اروپای قرن شانزدهم در فیلم مارلت، شرحی بر فیلمی با محوریت زندگی یک زن نقاش ایتالیایی در سده شانزدهم بود [۱۱۵، ص ۵-۴]. کیت بلانشت بازیگر و باربارا هندریکس خواننده سوپرانو [۱۱۶]؛ گوینت پالترو بازیگر هم معرفی شدند [۱۱۷]؛ زنان در سینمای ایتالیا [۱۱۸، ص ۸۸-۹۰]؛ «زنان هنگامی توانا ترند که شبیه رؤیاهایشان باشند»، یادداشتی بر فیلم همه‌چیز درباره مادرم [۱۱۹، ص ۴۵] نیز عنوان یادداشت‌های دیگری بودند. معدودی از مقالات و یادداشت‌های گلستانه موسیقی زنان را برجسته کرد، همچون گزارش رسیتال گیتار کلاسیک لیلی افشار که در سالن رودکی و خانه هنرمندان ایران برگزار شده بود با معرفی این هنرمند همراه بود [۱۲۰].

در این نشریه، مضامین خرد در مطالب منتشره، در حوزه ادبیات یا هنرها، بر حضور زن در عرصه هنر پیشرو تأکید داشت و نقش زنان را در جریان‌سازی هنر معاصر ایران و جهان برجسته می‌کرد. برخی زنان با اهمیت بیشتری به عنوان هنرمندان زن مطرح می‌شدند؛ همچون: فروغ فرخزاد، سیمین بهبهانی و گلی ترقی. گلستانه مجله‌ای مستقل بود و در مدت انتشار نیز از ورود به عرصه سیاست پرهیز کرد، اما سوبیه‌های فکری متمایل به لیبرالیسم و نیز گفتمان اصلاحات در آن آشکار بود و تصویر برساخته عنصری اجتماعی و مشارکت‌جو از زن در این نشریه دیده شد.

عروس هنر: در نخستین شماره‌های منتشره، یادداشت‌ها و جستارهایی غیرتخصصی و پراکنده با موضوعات مرتبط با زنان و علاقه‌مندی‌های ایشان و گاه همراه با نظر به موضوعات هنری منتشر شد؛ مثلاً در دومین شماره، موزه ملی هنر زنان با درج مشخصات هنری هنرمندان زن جهان ثبت‌شده در این موزه معرفی شد [۴۴]. در شماره‌های بعد، این نشریه گرایش بیشتری به حیطة فعالیت‌های زنان در عرصه هنر از جمله تئاتر و سینما یافت. در

جستاری با عنوان «نقش زن و هنر و جامعه»، ضمن اشاره به برگزیدگان جشنوارهٔ تئاتر فجر، ذکر شد که «گسترهٔ فعالیت زنان با بهره‌مندی از ارزش‌های دینی در این عرصه رشد یافته، به‌نحوی که شمار زیادی از برگزیدگان از میان زنان هستند» [۵۵، ص ۴۰]. در یک جستار دیگر، گزارشی از فعالیت زنان ایرانی در عرصهٔ تئاتر ارائه شد [همان، ص ۵۴]. گزارش‌هایی با موضوعات: نمایش‌های اجراشده در بیست‌ویکمین جشنوارهٔ تئاتر فجر [۵۴] و نخستین جشنواره سراسری تئاتر ماه [۶۱]، به موضوع سهم زنان در این جشنواره‌ها اشاره داشت. با برخی از فعالان تئاتر هم گفت‌وگوهایی انجام و منتشر شد؛ از جمله با کارگردان تئاتر منیژه محامدی به بهانهٔ روی صحنه بردن نمایش سووشون اثر سیمین دانشور گفت‌وگو شد [۴۴]. گفت‌وگو با این هنرمند بعدتر نیز با توجه به فعالیت‌های وی تکرار شد [۵۰]. در یک گفت‌وگوی دیگر با فرزانه کابلی موضوع حضور زنان در تئاتر با این نظر وی برجسته شد: «در تئاتر تفاوتی میان حضور زنان و مردان نمی‌بینم» [۴۵، ص ۱۴]. با هلن همتی دربارهٔ نمایش عروسکی نیز گفت‌وگو شد [۵۲]. شهره لرستانی، بازیگر سینما، تئاتر و تلویزیون در این مجله معرفی و درخصوص تأسیس خانهٔ پیشکسوتان هنر، که به همت او انجام شده بود، گفت‌وگو شد [۶۱]. جستارهایی هم منتشر شد که بحث‌هایی تخصصی یا آموزشی دربارهٔ تئاتر بود، اما به قلم زنان به نگارش درمی‌آمدند یا دربارهٔ فعالان تئاتر بودند: برای نمونه، «الف در نقش ب برای ج تماشاگر»، در خصوص شیوه‌های جدید در تئاتر [۵۳، ص ۶۷] و تئاتر درمانی یا سایکودراما، حاصل گفت‌وگویی با چیستا یثربی، نمایش‌نامه‌نویس [۵۵، ص ۴۴]. نقد فعالیت‌های تئاتری زنان نیز متناوباً موضوع برخی نوشتارها بود. در یک نمونه نمایش قهوه تلخ، که به نویسندگی و کارگردانی شبنم طلوعی بود، نقد شد [۵۹، ص ۱۵]. در گزارشی با مروری بر حضور نمایش‌نامه‌نویسان و کارگردانان زن در بیست و دومین جشنوارهٔ تئاتر فجر، سال ۱۳۸۳ سال حضور پررنگ زنان در صحنه توصیف شد [۶۲]. در عرصهٔ سینما، نخستین شماره‌های مجلهٔ عروس، اقبال زیادی به معرفی زنان مشهور در سینمای جهان نشان داد؛ از جمله، جودی فاستر [۴۳]، ادری هیپورن [۴۴]، کیت وینسلت [۴۵] و مارگارت دونادیو [۴۸]. بعدتر صفحه‌ای در مجله گشوده شد که با عنوان سینمای جهان به معرفی کوتاه فیلم‌های سینمایی با حضور برجستهٔ زنان در مضامین آن‌ها اختصاص یافت [۵۷، ص ۳۸]. گفت‌وگو با سینماگران زن بخش دیگر متمرکز بر سینما بود: گفت‌وگوهایی با منیژه حکمت، کارگردان [۴۵، ص ۱۰]، مینو فرشچی، فیلم‌نامه‌نویس [۴۶]، شهین علیزاده، بازیگر [۴۹] و فریبا شاهین‌مقدم مدیر دوبلاژ [۵۱] از این زمره بود. جستارهایی متمرکز بر نقد آثار سینمایی نیز منتشر شدند. به بهانهٔ نقد فیلم *هزاران زن مثل من* اثر رضا کریمی نوشته شد: «نحوهٔ بیان و مطرح‌کردن مشکلات زنان در سینما نیز چون دیگر عرصه‌ها ناقص و الکن است. هرساله فیلم‌های زیادی ساخته می‌شوند که قرار است به نوعی انعکاس‌دهندهٔ معضلات اساسی و ریشه‌ای زنان باشند، اما حاصل عمل همانی می‌شود که ذکرش رفت؛ مشتی تصویر که ترحم‌برانگیز و شرم‌آور است. ترحم‌برانگیز به آن جهت که

شناخت فیلم‌ساز از موجودی به نام زن تا این اندازه محدود و اندک است و شرم‌آور از آن نظر که عملاً زن به موجودی محاسبه‌گر و کوتاه‌فکر بدل می‌شود که کاری جز گریه و ناله و فغان و آه ندارد» [۴۴، ص ۳۲]. در نقد سیمای زن ایرانی در فیلم‌های *مارال* و *آب و آتش* تصویر زنان در این آثار تصویری ناهمگون با واقعیت دانسته شد [۴۵، ص ۳۸]. در یادداشتی درباره فیلم‌های رخشان بنی‌اعتماد، بازنمایی زن در آثار او واقع‌گرایانه تلقی شد [۵۷، ص ۳۴]. در نگاهی به فیلم *رز زرد* از چهره‌پردازی‌های نامتعارف بازیگرانی در نقش دو عروس و مدگرایی حاکم بر طراح صحنه و لباس انتقاد شد [۵۳، ص ۴۶]. مطلبی با عنوان *سیمای روز ایران*، به موضوع جدیدترین فعالیت‌های چند زن سینماگر اختصاص داشت: پوران درخشنده، رخشان بنی‌اعتماد، لادن طباطبایی و نیکی کریمی [۵۹، ص ۱۸]. یادداشتی با عنوان *فضاهای متفاوتی از دنیای زنان امروز*، به فیلم‌های زنان سینماگر ایران در جشنواره فیلم فجر پرداخت [۶۲]. در یادداشتی با عنوان *بررسی نقش و بازی‌های نیکی کریمی*، لیلیا حاتمی، هدیه تهرانی و مهتاب کرامتی، به زنان بازیگر توجه شد [۵۹، ص ۲۰]. همچنین جستاری درباره فیلم‌سازان انیمیشن زن در ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی منتشر شد [۵۹ و ۶۰]. انتشار مقاله‌ای با عنوان «مطالعه نقش زن در آثار آگوست استریندبرگ»، از مضامین متمرکز بر تئاتر جهان بود [۴۷، ص ۵۳]. برخی شماره‌های مجله به معرفی زنان هنرمند هنرهای تجسمی جهان اقبال داشت. برای نمونه جورجیا اکیف، نقاش پیشگام در هنر مدرن آمریکا به‌مثابه زنی نوگرا معرفی شد [۴۵، ص ۲۴]. در جستاری نیز زندگی و آثار سوزان روتن برگ، نقاش نوگرای امریکایی بیان شد [۶۵، ص ۲۶]. در شماره‌های بیشتری از مجله، مقالاتی پراکنده به گفت‌وگو با زنان هنرمند یا به بررسی آثارشان اختصاص داشت. «عکاسی، انعکاس خواست‌های زنان»، عنوان گزارشی از یک نمایشگاه عکس گروه بانوان و معرفی آن بود [۵۶]. در گفت‌وگو با زینت قاجار دولو، هنرمند خوشنویس، به هنر خوشنویسی توجه شد [۵۹]. در گفت‌وگویی با پریسا شاد قزوینی، نقاش و مدرس دانشگاه، در نقد جریان نقاشی پس از انقلاب گفت‌وگو شد [۶۱، ص ۱۱-۱۴]. از شاد قزوینی نیز مقاله‌ای با عنوان *آشنایی با جنبش‌های هنری غرب در دوره پست‌مدرن* منتشر شد که ویژگی‌های جریان مذکور در نقاشی را بازمی‌نمود [۶۲، ص ۳-۵]. در جستار دیگری نقش زنان در نقاشی معاصر ایران برجسته و معنای ضمنی انتقادی بلاتکلیفی زنان در عرصه نقاشی در میانه کلاسیسیم و مدرنیسم مطرح و سلیقه‌های پیشامدرن زنان در مصرف آثار نقاشی برجسته شد [۵۶، ص ۲۵]. در عروس هنر، کاریکاتورهایی هم منتشر می‌شد که محور موضوعی آن‌ها زن بود. مقالاتی هم به هنر عکاسی در میان زنان توجه کرد. مکئی در عکس، زنان عکاس ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی، گزارشی از فعالان زن در عرصه این هنر بود [۴۴]. مجله به موضوع زن و موسیقی هم توجه کرد. معرفی سوسن میرقنبری، خواننده موسیقی غربی و فولکلوریک ایرانی [همان]، نشر متن گفت‌وگویی با مریم رضایی نوازنده دف و آواز [۵۰، ص ۷۷] و گزارشی درباره موسیقی و مخاطبان آن در گفت‌وگو با گروه خنیا [۵۳] مصادیقی در این باره

بودند. گفت‌وگویی نیز با دانشجویان دختر رشته موسیقی انجام و در مقدمه آن بیان شد: «در ایران، زنان... بخشی از فعالیت‌های هنری کشور را با تمام موانع و مشکلات رویاروی خود در دست دارند. گرچه جمعیت آن‌ها در این عرصه کمتر از مشاغل دیگر است، مشکلات و موانع این حرفه شاید بیش از مردان گریبان‌گیر آن‌ها باشد» [۴۵، ص ۱۰]. گفت‌وگویی نیز با پروین کاظمی نوازنده دف و برپط انجام شد [۴۹، ص ۱۶]. جستاری با عنوان «روح زنانه در روح زمانه» یادداشتی بود که با این توصیف منتشر شد: «از سر ملال و مسئولیت در باب زنان و موسیقی» و معطوف به مسئله حل‌نشده جواز تک‌خوانی زنان در موسیقی ایران بود. مقاله نتیجه گرفته بود که طرح مسئله موسیقی زنان از زاویه تنگ و نگاهی موهن (تفکیک آن از موسیقی مردان) به نفع هیچ‌کس و هیچ‌جا نیست و بهتر است که به موضوع موسیقی برای زنان توجه شود. در پایان نیز اسامی زنان سرآمد مؤثر در موسیقی قاجار اشاره شد [۶۰، ص ۴۴-۴۶]. مقاله «پرده‌های زندگی در موسیقی زنان نواحی»، در پی برجسته‌سازی حضور زنان در موسیقی نواحی نوشته شد [۵۷، ص ۲۸]. همچنین با تمرکز بر موسیقی نواحی، گفت‌وگویی با مهشید نقاش‌پور با موضوع تلاقی فرهنگ‌های بومی در موسیقی شوشتری انجام و منتشر شد [۵۷، ص ۳۸]. نگاهی به موسیقی ایل قشقایی، جستار دیگری از پروین بهمنی، خواننده و پژوهشگر موسیقی و متمرکز بر نقش زنان در این نوع موسیقی بود [همان، ص ۴۰-۴۱].

سیاست و رویکرد مجله عروس هنر، تمرکز کامل بر مسائل زنان بود؛ «مجموع زنان، صنف یا گروه نیستند و همواره خواست‌های مشترک و دردهای مشترک ندارند. هیچ‌چیز مثل صنفی کردن حقوق زنان آزارنده نیست و شأن انسانی آن‌ها را زایل نمی‌کند. متأسفانه غالب جریان‌های فمینیستی، ملاک برتری را صرف جنسیت قرار داده‌اند و اغلب فراموش کرده‌اند که نفس انسان بودن بر نوع جنسیت ارجح است» [۴۳، ص ۳]. پراکندگی مضامین هنری منتشره در این مجله از یک‌سو و محور قرار گرفتن سبک زندگی زنان از سوی دیگر مانع از آن شد که آن مضامین از انسجام ساختاری برخوردار شوند. در زمینه سینما و تئاتر، مضامینی تولید شد که به تقویت دانش عمومی هنری زنان کمک می‌کرد. معرفی ستارگان هالیوود و زنان سینماگر ایرانی، نقد فعالیت‌های سینمایی زنان و نقد بازنمایی زنان در آثار سینمایی تولیدشده، توجه‌دادن به اهمیت هنر کودکان با تأکید بر ویژگی مادرانگی زنان و... مضامینی غیرمنسجم و پراکنده در این نشریه بودند. همچنین، در هنرهای تجسمی معاصر، تأکید بر اهمیت هنرهای مدرن و پست‌مدرن، در هنر موسیقی، معرفی زنان خواننده و نوازنده ایران در موسیقی پس از انقلاب، نقد وضعیت موسیقی پس از انقلاب از منظر زنان هنرمند یا طرح مشکل جایگاه زنان و تک‌خوانی آنان در موسیقی پس از انقلاب نیز مضامینی بودند که تصویر زن را برجسته می‌کردند. پراکندگی در مطالب منتشره، بیانگر یک رویکرد عام به سبک زندگی زنان بود که تلاش می‌شد برجسته شود. «سبک زندگی زنان» و «زن و هنر» مهم‌ترین مضامین نشریه بودند. این نشریه واجد رویکرد فرهنگی منسجم و مؤثر در مضمون هنر از منظر زنان یا برای زنان نبود.

به‌طور خلاصه، مضامین خرد و اصلی در گروهی از نشریات تخصصی فرهنگی هنری ادبی در دوره اصلاحات، که به بساخت گفتمانی «تصویر زن» انجامید، در جدول ۵ بیان شده است.

جدول ۵. مضامین بساخت «تصویر زن» در نشریات تخصصی فرهنگی هنری ادبی در دوره اصلاحات

عنوان نشریه	مضامین خرد	مضمون اصلی
دنیای سخن	زن در سیاست/ زنان نویسنده ایرانی/ زنان سینماگر ایرانی / جنبش‌های زنان/ حقوق فردی- اجتماعی زنان	برجسته‌سازی زن هنرمند، نویسنده و حقوق‌دان، به‌مثابه فعال اجتماعی/ سیاسی جامعه مدنی در ایران
گلستانه	موسیقی و زنان در ایران معاصر/ هنرمندان زن ایران/ زنان روشنفکر نویسنده/ نفی اطوار فمینیستی در فعالیت‌های هنری زنان/ نفی تفکیک جنسیتی در نمایش آثار هنری/ زنان در سینمای جهان	برجسته‌سازی زن هنرمند، به‌مثابه عنصری اجتماعی و مشارکت‌جو در جامعه مدنی در ایران
فرهنگ و سینما	تحلیل آثار سینمایی زن‌محور در ایران/ معرفی زنان سینماگر جوان در ایران/ معرفی سینماگران زن مشهور جهان	برجسته‌سازی زنان سینماگر با هدف کمک به رونق اقتصادی سینمای ایران در رویکردی عامه‌پسند
گزارش فیلم	زنان روشنفکر هنرمند و نویسنده/ نقد میزان مشارکت جهانی زنان/ سینماگران زن/ موقعیت زن در سینمای پس از انقلاب/ نقد بازنمایی سینمایی از واقعیت اجتماعی زنان ایرانی/ زنان فعال سیاسی در ایران/ زنان در سینمای جهان اهمیت کنشگری زنان در هنر/ نیاز به تحول و تغییر در شکل زندگی و موقعیت زنان در خانواده و جامعه/ نقد محدودیت‌های بازیگری زنان در سینما/ زنان در سینمای جهان/ زنان سینماگر ایرانی	نقد اصلاح‌طلبانه جایگاه اجتماعی و هنری زنان در جامعه مدنی در ایران
دنیای تصویر		برجسته‌سازی زن به‌مثابه میانجی رونق سینمای تجاری در ایران
فیلم	زنان سینماگر مؤثر سینمای جهان/ زنان سینماگر ایران/ بساخت تصویر از زنان خاورمیانه در سینمای جهان	برجسته‌سازی حضور زن در سینمای ایران با هدف رونق تجاری آن
عروس هنر	زن، هنر و سبک زندگی/ زن و مهارت‌های همسری و مادری/ زنان مشهور سینمای جهان/ زنان نوگرا در هنر جهان/ زنان سینماگر و بازیگر تئاتر در ایران/ زنان هنرمند دانشگاهی در ایران/ شناخت هنرهای مدرن و پست‌مدرن در میان زنان هنرمند/ سهم زنان ایران در جشنواره‌های هنری/ زنان و آموزش هنر/ نقد آثار سینمایی زن‌محور/ نقد تصویر بازنمایی‌شده از زن در سینمای ایران/ زن و موسیقی/ مشکلات زنان و موسیقی در ایران/	تقویت دانش عمومی هنری زنان در ارتقای سبک زندگی آنان

نتیجه گیری

در پاسخ به این پرسش که چه برساختی از زنان در نشریات تخصصی هنری یا هنری-ادبی در دوره اصلاحات صورت گرفته است، روشن شد که نشریات ذکرشده سه رویکرد در برساخت تصویر «زن» داشته‌اند: ۱. غیاب و نامرئی بودن تصویر «زن»، ۲. تصویر حاشیه‌ای (فرعی) از زنان و ۳. برساخت گفتمانی «تصویر زن».

با توجه به اینکه در دوره اصلاحات تمرکز گفتمانی ویژه‌ای بر حضور اجتماعی زنان و تغییر گفتمان حاکم بر جامعه در خصوص زنان و مسائل و موضوعات مرتبط با آن‌ها صورت گرفت، انعکاس امواج این تغییرات گفتمانی در مطبوعات از جمله در نشریات تخصصی هنری یا هنری-ادبی به انحای گوناگون بوده است.

شانزده عنوان از ۲۷ عنوان نشریه تحلیل شده در این تحقیق یا به عبارت دیگر، عمده این نشریات رویکرد غیاب و نامرئی بودن تصویر «زن» را برگزیدند. این رویکرد چه در مجلات مستقل و چه در مجلات وابسته به نهادها و سازمان‌ها، فارغ از گرایش داشتن یا نداشتن آن‌ها به گفتمان‌های غالب یا رقیب در دوره اصلاحات، حاکم بوده است.

این امر را می‌توان ناشی از دلایلی دانست. در برخی از نشریات هنری، به دلیل ماهیت کاملاً نظری آن‌ها، مجال کمتری برای برساخت تصویر زن فراهم بود؛ از این رو نشانی از رویکرد به تصویر زن در این نشریات دیده نمی‌شود. هرچند می‌توان به برساخت تصویری از زنان در مطالعات نظری هنر نیز پرداخت، به نظر می‌رسد که صبغه و وابستگی گفتمانی نشریات ذکرشده نیز در ترجیحات آنان در دوره اصلاحات تأثیرگذار بوده است.

همچنین، به نظر می‌رسد برخی از نشریات نزدیک به گفتمان ارزش‌گرا با اتخاذ رویکرد مقاومت گفتمانی از برجسته‌سازی تصویر زن احتراز کرده‌اند. به علاوه، در شماری از نشریات نزدیک به گفتمان ارزش‌گرا تصویر برساخته از زن آرمانی- که در دوره پیش از اصلاحات شکل گرفته بود- نیز آشکار نبود. به عبارتی، این نشریات با تأثیرپذیری حداقلی از تغییرات گفتمانی، با نامرئی ساختن تصویر زن- چه در صورت آرمانی آن در گفتمان ارزش‌گرا و چه در صورت مشارکت‌جویی آن در گفتمان اصلاحات- رویکرد خاص خود (غیاب تصویر زن) را در یک دوره گذار برگزیدند. غیاب تصویر زن در برخی از نشریات را همچنین می‌توان حاصل تأخیر در همراهی با گفتمان نوپدید اصلاحات دانست. از سوی دیگر، شماری از نشریات مستقل نیز بر آن بودند تا مباحث تخصصی هنری را فارغ از تعارضات گفتمانی در عرصه سیاست و فرهنگ پی بگیرند و بدین‌رو از تمرکز بر دلالت‌های گفتمانی با توجه ویژه به زن پرهیز داشتند.

چهار عنوان دیگر از نشریات مذکور نیز تصویری حاشیه‌ای (فرعی) از زنان را برساختند که گرچه اندک گرایش‌های گفتمانی در آن‌ها دیده می‌شد، نمی‌توان آن‌ها را در شمار نشریاتی دانست که برساخت گفتمانی ویژه‌ای از تصویر زن داشتند. عمده‌ترین دلایل اتخاذ چنین

رویکردی عبارت بودند از: «تداوم وابستگی به گفتمان پیشین (فارابی) که در به‌حاشیه‌راندن موضوع زنان مؤثر بود؛ تغییرات مدیریتی در سازمان‌های متولی انتشار نشریه (مقام موسیقایی) که به تغییر رویکرد آن‌ها منجر می‌شد؛ بازه کوتاه انتشار یک نشریه (آدینه) در این دوره و تغییر سیاست نشریه و کاستن از محتوای هنری آن (کلیک).

هفت عنوان از نشریات نیز به‌وضوح تصویر برساخته‌ای را بازنمایی کردند. تحلیل مضامین این نشریات نشان داد که تصویر بازنمایی‌شده از زنان، بسته به رویکردهای گاه تجاری برخی نشریات، به‌ویژه نشریات سینمایی، الزاماً با هدف تقویت گفتمان اصلاحات برساخته نشده، اما متأثر از نگاه مشارکت‌جوی زنان در گفتمان اصلاحات بوده است. همچنین، شماری از نشریات وابسته به حوزه هنری نیز بسته به مدیریت آن در دوره‌های مختلف، به‌رغم نزدیکی این نهاد به گفتمان کلان و ارزش‌گرای انقلاب اسلامی، زن را در تصویری متأثر از گفتمان اصلاحات بازنموده‌اند.

با توجه به تحقیق انجام‌شده و در خاتمه می‌توان به ارزیابی نقش نشریات تخصصی هنری در برساخت «تصویر زن» در دوره اصلاحات پرداخت. نتایج نشان داد که این موضوع در نظر حدود دوسوم از نشریات مطالعه‌شده، به غیاب رفته یا به حاشیه رانده شده بود. این نشریات با عنوان رسانه‌هایی که از ظرفیت جریان‌سازی فکری و فرهنگی درخصوص مسائل و موضوعات مربوط به زنان برخوردار بودند، این قشر از جامعه و مسائل آن را در کانون فعالیت رسانه‌ای خود قرار ندادند. می‌توان ادعایی را در این زمینه طرح کرد که بخشی از وضعیت پروبلماتیک و پیچیدگی وضعیت و مسائل مربوط به زنان در جامعه ایران ناشی از تأخر و نیز تمرکز ناکافی بر آن در رسانه‌های فکری و اندیشه‌ای است.

منابع

- [۱] استوری، جان (۱۳۸۹). *مطالعات فرهنگی درباره فرهنگ عامه*، ترجمه حسین پاینده، تهران: آگه.
- [۲] بارکر، کریس (۱۳۸۷). *مطالعات فرهنگی؛ نظریه و عملکرد*، ترجمه مهدی فرجی و نفیسه حمیدی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- [۳] باغدار دلگشا، علی (۱۳۹۴). «زن ایرانی در نشریات مشروطه، بررسی نامه‌نگاری زنان در روزنامه ایران نو با تأکید بر نگرش بافت موقعیت کلمات»، پژوهش در تاریخ، س ۴، ش ۱۶، ص ۶۳-۷۷.
- [۴] باغدار دلگشا، علی؛ زنجانی‌زاده، هما (۱۳۹۷). «نقد نابرابری‌های جنسیتی در اشعار زن‌نگار مندرج در روزنامه نامه بانوان (۱۲۹۹-۱۳۰۰)»، زن در فرهنگ و هنر، دوره ۱۰، ش ۳، ص ۴۱۵-۴۳۴.
- [۵] بهشتی‌سرشت، محسن؛ پرویش، محسن (۱۳۹۴). «بررسی مطالبات اجتماعی و فرهنگی زنان در مطبوعات عصر قاجار (با تأکید بر نشریه نامه بانوان)»، زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان)، س ۷، ش ۳، ص ۳۲۷-۳۴۱.
- [۶] ترابی‌فارسانی، سهیلا (۱۳۹۳ و ۱۳۹۴). «زن و تحول امر روزمره با تکیه بر نشریات زنان عصر قاجار»، تاریخ ایران، س ۸، ش اول، پیاپی ۷۵، ص ۸۹-۱۰۷.

- [۷] ترابی فارسانی، سهیلا (۱۳۹۵). «زن و تحول گفتمان از خلال نشریه‌های زنان (از مشروطه تا پهلوی)»، *تاریخ اسلام و ایران*، س ۲۶، ش ۳۰، ص ۶۹-۹۲.
- [۸] حضرتی، حسن؛ روشن، افسانه (۱۳۸۹). «تحولات اجتماعی زنان در روزنامه‌های ایرانی از آغاز تا پایان مشروطه دوم»، *مطالعات تاریخ فرهنگی*، پیاپی ۶، ص ۴۳.
- [۹] راودراد، اعظم (۱۳۸۲). *نظریه‌های جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، تهران: دانشگاه تهران.
- [۱۰] شفیعی، سمیه‌سادات؛ حسینی‌فر، سیده زهرا (۱۳۹۷). «نقش‌های اجتماعی مرجح زنان در آغاز پهلوی دوم؛ کاوشی جامعه‌شناختی در ماهنامه‌ی *زبان زنان*»، *علوم اجتماعی*، پیاپی ۸۲، ص ۱۵۷-۱۸۷.
- [۱۱] شفیعی، فاطمه؛ شفیعی، سمیه‌سادات (۱۳۹۸). «مسئله‌ی زنان و نسبت آن با ترقی ایران در مشروطه دوم؛ تحلیلی بر نشریه‌ی *نامه بانوان*»، *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، پیاپی ۵۷، ص ۱۶۹-۱۸۸.
- [۱۲] عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه‌ی مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، *اندیشه‌ی مدیریت راهبردی*، س ۵، ش ۲، پاییز و زمستان، ش ۱۰، ص ۵۱-۱۹۸.
- [۱۳] عطارزاده، مجتبی (۱۳۹۴). «بازخوانی کارکرد مطبوعات اسلامی قبل از انقلاب در تبیین جایگاه زن مسلمان؛ مطالعه‌ی موردی ماهنامه‌ی *درس‌هایی از مکتب اسلام*»، *مطالعات رسانه و امت*، پیاپی ۳، ص ۵۷.
- [۱۴] کشیشیان سیرکی، گارینه؛ آقاعلی، خدیجه (۱۳۹۹). «تحول مفهومی زن و سیاست در روزنامه‌های جمهوری اسلامی و کیهان پس از پیروزی انقلاب اسلامی»، *مطالعات سیاسی*، ش ۴۸، ص ۲۳-۴۲.
- [۱۵] مهدی‌زاده، سیدمحمد (۱۳۸۷). *رسانه‌ها و بازنمایی*، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- [۱۶] هال، استوارت (۱۳۹۳). *معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی*، ترجمه‌ی احمد گل‌محمدی، چ ۲، تهران: نی.
- [۱۷] یاسینی، سیده راضیه (۱۳۹۹). *زیبایی‌شناسی پوشاک زنان، پس از انقلاب اسلامی ایران*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- [۱۸] یوسفی‌فر، شهرام؛ جنگجو، شهناز (۱۳۹۵). «چگونگی بازنمایی زن و زنانگی در آگهی‌های تجاری روزنامه‌ی *اطلاعات* (۱۳۰۴-۱۳۲۰)»، *پژوهش‌نامه‌ی تاریخ اجتماعی و اقتصادی*، ص ۱۰۹-۱۲۹.
- [۱۹] یوسفی‌فر، شهرام؛ جنگجو، شهناز (۱۳۹۸). «مسئله‌ی زن و زنانگی در روزنامه‌ی *اطلاعات* در دوره‌ی پهلوی اول (۱۳۰۴-۱۳۲۰)»، *پژوهش‌نامه‌ی زنان*، س ۱۰، ش ۲، ص ۲۳۱-۲۵۴.
- [20] Casey, B. et al. (2008). 'Television Studies: The Key Concepts', (2 nd edition). cultural studies, London and New York, Routledge: 116.

فهرست مجلات هنری ادبی تحلیل‌شده

[۲۱] آدینه، ۱۳۷۶، ش ۱۱۶ و ۱۱۷، فروردین.

[۲۲] -----، ش ۱۲۴، اسفند.

[۲۳] تندیس، ۱۳۸۱، ش ۱، بهمن.

- [۲۴] -----، ۱۳۸۳، ش ۳۸، آذر.
- [۲۵] دنیای تصویر، ۱۳۷۷، ش ۵۹، مرداد.
- [۲۶] -----، ش ۶۰، شهریور.
- [۲۷] -----، ش ۶۱.
- [۲۸] -----، ش ۶۵.
- [۲۹] -----، ۱۳۷۸، ش ۶۷.
- [۳۰] -----، ش ۷۰.
- [۳۱] -----، ۱۳۷۹، ش ۸۰، اردیبهشت.
- [۳۲] -----، ش ۸۷، آذر.
- [۳۳] -----، ۱۳۸۰، ش ۹۴، مرداد.
- [۳۴] -----، ش ۹۷، آذر.
- [۳۵] -----، ۱۳۸۱، ش ۱۰۷، مهر.
- [۳۶] -----، ش ۱۱۲، زمستان.
- [۳۷] -----، ۱۳۸۲، ش ۱۱۵، اردیبهشت.
- [۳۸] -----، ش ۱۲۳، آبان.
- [۳۹] دنیای سخن، ۱۳۷۸، ش ۸۶، تیر و مرداد.
- [۴۰] -----، ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹، ش ۹۰، اسفند و فروردین.
- [۴۱] سینما تئاتر، ۱۳۷۶، ش ۲۰، فروردین.
- [۴۲] -----، ۱۳۷۸، ش ۳۷.
- [۴۳] عروس هنر، ۱۳۸۰، ش اول، اردیبهشت.
- [۴۴] -----، ش ۲، خرداد و تیر.
- [۴۵] -----، ش ۳، مرداد.
- [۴۶] -----، ش ۵، مهر.
- [۴۷] -----، ش ۶، آبان.
- [۴۸] -----، ش ۹، اسفند.
- [۴۹] -----، ۱۳۸۱، ش ۱۰، فروردین.
- [۵۰] -----، ش ۱۱، شهریور.
- [۵۱] -----، ش ۱۲، مهر.
- [۵۲] -----، ش ۱۴، دی.
- [۵۳] -----، ش ۱۵، بهمن.
- [۵۴] -----، ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲، ش ۱۶ و ۱۷، اسفند و فروردین.
- [۵۵] -----، ۱۳۸۲، ش ۱۸ و ۱۹، اردیبهشت و خرداد.
- [۵۶] -----، ش ۲۱، مرداد.
- [۵۷] -----، ش ۲۳ و ۲۴، مهر و آبان.

- [۵۸] ----- ش ۲۵، آذر.
- [۵۹] ----- ش ۲۶، دی.
- [۶۰] ----- ش ۲۷، بهمن.
- [۶۱] ----- ش ۲۸، اسفند.
- [۶۲] -----، ۱۳۸۳، ش ۲۹ و ۳۰، فروردین و اردیبهشت.
- [۶۳] *فارابی*، ۱۳۷۶، ش ۲۷، زمستان.
- [۶۴] -----، ۱۳۷۷، ش ۳۰، پاییز.
- [۶۵] -----، ش ۳۱، زمستان.
- [۶۶] -----، ۱۳۷۸، ش ۳۲ و ۳۳، بهار و تابستان.
- [۶۷] -----، ۱۳۷۹، ش ۳۹، زمستان.
- [۶۸] -----، ۱۳۸۰، ش ۴۲ و ۴۳، پاییز و زمستان.
- [۶۹] -----، ش ۴۱، تابستان.
- [۷۰] *فرهنگ و سینما*، ۱۳۷۶، ش ۷۱، دی.
- [۷۱] -----، ۱۳۷۷، ش ۷۷، تیر.
- [۷۲] -----، ش ۸۰، آبان.
- [۷۳] -----، ش ۸۱، دی.
- [۷۴] -----، ۱۳۷۸، ش ۸۵، اردیبهشت.
- [۷۵] -----، ش ۸۸، مرداد.
- [۷۶] -----، ۱۳۸۰، ش ۱۱۴، مهر.
- [۷۷] -----، ش ۱۱۶، آذر.
- [۷۸] -----، ۱۳۸۱، ش ۱۲۲، فروردین.
- [۷۹] -----، ش ۱۲۵، مرداد.
- [۸۰] -----، ش ۱۲۶، شهریور.
- [۸۱] -----، ش ۱۳۲، بهمن.
- [۸۲] -----، ۱۳۸۳، ش ۱۵۴، آذر.
- [۸۳] -----، ش ۱۵۶، بهمن.
- [۸۴] -----، ش ۱۵۷، اسفند.
- [۸۵] *فیلم*، ۱۳۷۸، ش ۲۴۴، آذر.
- [۸۶] -----، ش ۲۴۷، بهمن.
- [۸۷] -----، ۱۳۸۰، ش ۲۶۸، اردیبهشت.
- [۸۸] -----، ش ۲۷۱، تیر.
- [۸۹] -----، ش ۲۷۲، مرداد.
- [۹۰] -----، ش ۲۷۳، شهریور.
- [۹۱] -----، ش ۲۷۴، شهریور.

- [۹۲] ----- ش ۲۷۶، آبان.
- [۹۳] ----- ش ۲۷۹، دی.
- [۹۴] ----- ش ۲۸۰، بهمن.
- [۹۵] ----- ش ۲۸۲، اسفند.
- [۹۶] ----- ش ۱۳۸۱، ش ۲۸۴، اردیبهشت.
- [۹۷] ----- ش ۲۸۵، ویژه بهار.
- [۹۸] ----- ش ۲۸۹، شهریور.
- [۹۹] ----- ش ۲۹۱، آبان.
- [۱۰۰] ----- ش ۱۳۸۲، ش ۲۹۸، نوروز.
- [۱۰۱] ----- ش ۱۳۸۳، ش ۳۱۶، اردیبهشت.
- [۱۰۲] ----- ش ۳۱۸، تیر.
- [۱۰۳] کلک، ۱۳۷۶، ش ۸۵ و ۸۶، فروردین و تیر.
- [۱۰۴] ----- ش ۸۹ تا ۹۳، مرداد تا آذر.
- [۱۰۵] ----- ش ۹۵، تیر.
- [۱۰۶] ----- ش ۱۰۰، آذر.
- [۱۰۷] کیهان فرهنگی، ۱۳۷۶، ش ۱۴۰، اسفند.
- [۱۰۸] گزارش فیلم، ۱۳۷۷، ش ۱۰۷، ۱۵ تیر.
- [۱۰۹] ----- ش ۱۰۸، مرداد.
- [۱۱۰] ----- ش ۱۱۲، مهر.
- [۱۱۱] ----- ش ۱۳۸۰، ش ۱۷۹، مهر.
- [۱۱۲] ----- ش ۱۸۱، آبان.
- [۱۱۳] ----- ش ۱۸۵، دی.
- [۱۱۴] ----- ش ۱۸۶، ۱۵ دی.
- [۱۱۵] گلستانه، ۱۳۷۷، ش اول، مهر.
- [۱۱۶] ----- ش ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸، ش ۳ و ۴، اسفند و فروردین.
- [۱۱۷] ----- ش ۱۳۷۸، ش ۵ و ۶، اردیبهشت و خرداد.
- [۱۱۸] ----- ش ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹، ش ۱۴ و ۱۵، اسفند و فروردین.
- [۱۱۹] ----- ش ۱۳۷۹، ش ۱۶، اردیبهشت.
- [۱۲۰] ----- ش ۱۳۸۰، ش ۳۲، مهر.
- [۱۲۱] ----- ش ۱۳۸۳، ش ۶۱، دی.
- [۱۲۲] موسیقی ماهور، ۱۳۷۷، ش ۱، پاییز.
- [۱۲۳] مقام موسیقایی، ۱۳۷۸، ش ۶، زمستان.
- [۱۲۴] ----- ش ۱۳۷۹، ش ۸، پاییز.
- [۱۲۵] ----- ش ۱۳۸۰، ش ۱۵، اسفند.

- [۱۲۶] -----، ۱۳۸۲، ش ۲۳، شهریور و مهر و آبان.
[۱۲۷] -----، ۱۳۸۳، ش ۳۱، مهر.
[۱۲۸] -----، ۱۳۷۷، ش ۷۹، اردیبهشت و خرداد.
[۱۲۹] -----، ش ۸۳، دی و بهمن.
[۱۳۰] -----، ش ۸۴، اسفند.
[۱۳۱] مطالعات هنرهای تجسمی، ۱۳۷۹، ش ۸، بهار.
[۱۳۲] نقد سینما، ۱۳۸۰، ش ۲۴، خرداد.
[۱۳۳] -----، ۱۳۸۱، ش ۱۳۴، مهر.
[۱۳۴] هنر، ۱۳۷۶، ش ۳۴، زمستان.